

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԱՍՈՐԻՆԵՐԸ

Ե. ԼԱԼԱՅԵԱՆԻ

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԵՐԿԻՐԸ

Վանայ վիլայէթի ասորիները գլխաւորապէս կենտրոնացած են Հաքեարի սանջակի արեւմտահարաւային մասում, Մեծ-Ջար գետի միջին ընթացքում, ինչպէս նաեւ ցրուած Բէյթէլէբարում, Շամգինանում, Գեաւառում, Թիմարում, Արճէշում:

Թողնելով մի առ մի նկարագրել ասորական գիւղերը Վասպուրականի տեղագրական բաժնում, այստեղ ընդհանուր գծերով բնորոշենք այն վայրը՝ ուր ասորիները կարողացել են պահպանել իրենց ինքնուրոյն, անկախ գիւղքը, և որը ահագին ազդեցութիւն ունի սրանց բնաւորութեան, կենցաղի և պարագմունքի վրայ:

Ասորիների տոնական (աշիրէթային) երկիրը՝ Թիար, Թըխում, Բազ, Զելու, Դէզ՝ չափազանց լեռնոտ է: Ընդհանուր առմամբ Զելուի կոշուած լեռնաշղթաների բազմաթիւ ճիւղերը միմեանց կտրատելով յառաջացնում են փոքրիկ, նեղ հովիտներ, որոնց միջև հազորդակցութիւնը չափազանց դժուար է կատարւում: Լեռներն ընդհանրապէս մերկ են, ապառաժոտ և շատ տեղ ուղղահայեաց. ամենաբարձր գագաթը՝ Դուրիկ՝ հասնում է 13,000 ոտնաչափ բարձրութեան: Լեռներից միայն միջանիսը, այն էլ ոչ ամբողջովին, այլ միայն կրճքերը, պատած են մացառներով:

Մասնորակ աղբիւրներ, արագահոս վտակներ գրեթէ ամեն մի լեռան լանջից գլորւում են դէպի Մեծ-Ջար գետը, որ հազարաւոր պոռոյաներ է կազմում, հպատակուելով լեռների քմահաճոյքներին:

Բուսականութիւնը չափազանց աղքատ է, որովհետեւ երկրի մեծ մասը քարքարոտ է և ապառաժոտ, սակայն հովիտներն այնպիսի մեծ խնամքով են մշակուած, որ ոչ մի կաճան անգամ բաց չէ մնացած. ճանապարհները ձգւում են ոչ թէ գիւղի միջով, այլ կողքից, լեռների քարքարոտ լանջերով: Շատ տեղեր մի մետրաչափ լայնութեան տերրամներ են շինուած լեռների լանջերին և

ցանուած: Հացահատիկներ կամ բոլորովին չեն ցանուած և կամ չափազանց քիչ, որովհետև հողը շատ թանգ գնահատելով՝ օգտաւէտ են համարում ծխախոտ, բրինձ, սիմինդր, բամբակ ցանել և պտղատու ծառեր տնկել:

Տները շինուած են լեռների լանջերին, մէկը միւսից փոքր ինչ բարձր, այնպէս որ մինի կտուրը ծառայում է միւսին իբրև բակ: Երբեմն հովիտնայնքան նեղա-նում է, որ հնարաւոր չի լինում մի քանի շարք տներ կառուցա-նել, ուստի և՛ միշարքով ձգւում են գետի ուղղութեամբ, ամեն տան առջև ունենալով մի փոքրիկ ագարակ. այսպէս է, օրինակ, Աշուտա գիւղը, որ ունի 500 տուն և ձգւում է մօտ 10 կիլոմետր երկարութեամբ:

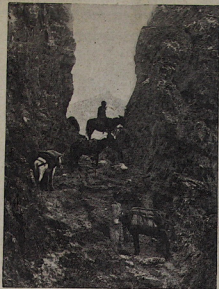
Աշունն այստեղ սեանչելի է, մանաւանդ հոկտեմբեր ամիսը և նոյեմբերի կէսը, ձմեռը սաստիկ ցուրտ. յաճախ երկու մետրից աւելի բարձրութեան ձիւն է զալիս, և Թխումում, Թիարում, Բազում, ուր 35—40 աստիճանի թեքութիւն է տիրում, 3—4 ամիսների ընթացքում հաղորդակցութիւնը բոլորովին ընդհատուած է ոչ միայն գիւղերի մէջ, այլ և դեկտեմբերից մինչև մարտ ամիսը նոյնիսկ միևնոյն գիւղի 100—150 քայլ հեռաւորութեան վրայ գտնուած տների միջև: Գարունն սկսւում է անձրևներով, և հազիւ մայիսին պարզում են եղանակները՝ յունիսից արդէն սաստիկ շոգը, մոծակները և տենդը այնպէս են նեղում, որ բնակիչները ստիպուած են լինում բարձրանալ եայլաները:

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ասորիները շատ լաւ բմբուսում են, որ իրենց անկախութիւնը միանգամայն պարտական են այն հանգամանքին, որ այս երկրում ճանապարհներ բոլորովին չկան: Ուշագրաւ է, որ Թիարից Թխում տանող կածանն ընդհատող քարաժայռը կոչւում է Հարկահանի ժայռ, և պատմւում է, որ տաճկաց հարկահանը, հարկեր նշանակելով կարողացել է զալ մինչև այդ ժայռը և աւելի առաջ չէ կարողացել գնալ, որովհետև պէտք է անցնէր ուղղահայեաց, բարձր ժայռի կրճէին ձգուող կէս մետրաչափ լայնութեան կածանով, և այս պատճառով էլ այդ ժայռի միւս կողմի բնակիչները ազատ են մնացել հարկից: Տաճկաց կառավարութիւնը ոյժ չունի ճանապարհներ շինելու, իսկ ասորիները, իրենք միանգամայն հակառակ են, որովհետև կարծում են, որ եթէ ճանապարհներ լինին՝ տաճկաց կառավարութիւնը զօրքեր, կառավարիչներ կուղարկէ այս երկիրը և կը սահմանափակէ իրենց, ասորիների ինքնավարութիւնը: Լեռների ճիւղերը միմեանց չափազանց կրտ-

բատեկով, փոքրիկ հովիտներ են առաջացրել, որոնց մէջ մէկ կամ միայն մի քանի գիւղեր են տեղաւորուած, այնպէս որ գիւ-

ղից գիւղանցնելիս՝ ճէ հովտի միջով պէտք է անցնել, այլ հարկաւոր է բարձրանալ լեռը և իջնել միւս հովիտը: Լեռներն էլ մեծ մասամբ ժայռապատ են, մի քանիսն ուղղահայեաց, և որ գլխաւորն է՝ մարդկային ձեռքը այս երկրում դեռ ևս ճանապարհներ չէ շինել, և բացի սրանից՝ հովիտների հողը չափազանց զնաւատուելով, ամբողջովին մշակուած է և ճանապարհի համար լեռների

Գէպի Թիար

քարքարոտ լանջերը և գետերի անմիջական եզերքներն են թողնուած: Մեծ-Ջար գետի հովտում երբեմն ժայռերն այնպէս ուղղահայեաց են իջնում գետի մէջ, որ մարդ մեծ վտանգի է ենթարկում իրեն՝ ժայռի կրճքի նեղ կածանով անցնելու: Բաւական է մի անգղոյշ քայլ, մի սահթաքումն և մարդ կարող է գլորուել ահագին բարձրութիւնից ուղղակի Ջար գետի մէջ: Կածանները չափազանց քարքարոտ և ժայռի կրճքերը սահթակիչ լինելով, մարդիկ ստիպուած են եղել ուշիկ կոչուած ոտնամանը հնարել, ձմեռն էլ ծառի ճիւղերից հիսուած շրջանակներ (ДЫЖИ) կապել, որ հնարաւորութիւն ունենան երկու մետրաչափ ձեան վրայով քայլել: Այս երկրում միակ գրաստը ջորին է, և այն էլ միայն այն, որ մանկութիւնից վարժուած է այս կածաններով անցնել, այս պատճառով և ամեն տարի գնում են Հալէպում, Մուսու-

լում, Երևանում և բերում, վարժեցնում այս կածաններին: Եւ յի-
րաւի՝ մարդ ապշում է, թէ այս՝ ընդհանրապէս անարգուած կեն-
դանին՝ ինչպիսի զգուշութեամբ և ճարտարութեամբ անցնում է
այնպիսի տեղերով, ուր մարդու գլուխը միանգամայն պտտւում է

Մար-Ջայայից դէպի Թիւում

և լեզուն չորանում: Ընդհանուր առմամբ հազիւ կարելի է մի ժա-
մում 1—2 կիլոմետր ճանապարհ կտրել:

Սակայն մարդու այս դժոխային նեղութիւնը կարծես վայր-
կենաբար անցնում է՝ երբ բարձրանալով լեռան կամ ժայռի
զագագթը՝ սկսում է դիտել իւր առջև բացուած լեռնային սքանչե-
լի տեսարանը:

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԹԻԻԸ

Տաճկաստանում պաշտօնապէս վիճակագրական տեղեկու-
թիւններ կանոնաւորապէս չեն հաւաքւում, ուստի անհնարին է
ճիշտ որոշել Վանի վիլայէթի ասորիների թիւը: Ես անձնապէս
կազմեցի Ջուլամբերիկի շրջանի, ուրիշ խօսքով՝ աշիրաթային ա-
սորիների վիճակագրութիւնը, այն էլ ոչ թէ հոգիներով հաշուած,
այլ ծխով, որովհետեւ զիւղերում յայտնի է միայն, թէ քանի ծուխ
կամ տուն են իրենք: Ինկատի ունեցայ նաև Վիտալ Բինէի, Մա-
եվսկու և մանաւանդ Շուկոյիկեանի կազմած վիճակագրութիւն-
ները¹⁾:

¹⁾ Известія штаба Кавказскаго Военнаго Округа, 1904, № 3—4.

Ասորիները ապրում են գլխավորապես Տաճկաստանում, Գարսկաստանում, Ռուսաստանում, Հնդկաստանում, Զինաստանում, Ամերիկայում և ցրուած են համարեա ամեն տեղ:

Ասիական Տաճկաստանում հաշւում է	863,000
Գարսկաստանում	76,000
Ռուսաստանում	2,000
Այս երեք երկրների մէջ՝	941,000

Այս երեք պետութեան մէջ ապրողները ըստ կրօնի բաժանում են այսպէս.

1) Նեստորականներ	135,000
2) Քաղզէա-կաթոլիկներ	23,000
3) Յակոբեաններ	125,000 1)
4) Լիվանեան կաթոլիկներ (մարոնականներ)	525,000
5) Սիրիական կաթոլիկներ	100,000
6) Քաղզէական լուսեօրականներ և բողոքականներ	1,000
7) Պրովսլաւներ	32,000

Տաճկաստանի ասորիներից միայն Վանի վիլայէթում ապրում են 79,000 հոգի, որոնք չնչին բացառութեամբ նեստորականներ են և տեղաւորուած են այսպէս.

Հաքեարի սանջակի Զուլամերիկ կազայում	41,000
» » Գեւառ »	15,000
» » Աղբակ »	12,000
» » Օրամար »	7,000
Վանի սանջակի Շատախ »	2,000
» » Խոշար »	2,000
	79,000

Մենք գլխավորապէս կանգ ենք առնելու Զուլամերիկի կազայի ասորիներին վրայ, որոնք մեր անձնապէս կազմած վիճակագրութեամբ 4,855 տուն են, կամ մօտաւորապէս 41 հազար հոգի:

Այս ասորիները իրենց, Զուլամերիկի կազայի, բնակչութեան 95% են կազմում, Հաքեարի սանջակի 37%, իսկ Վանի վիլայէթի 17%:

1) Բացի սրանցից 60,000 յակոբեաններ էլ ապրում են Հնդկաստանում:

Ջեյախ մարիքը իւր ընտանիքով

ՄԱՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ասորիները, ինչպէս ցոյց են տալիս մարդաբանական և լեզուաբանական հետազոտութիւնները, պատկանում են սեմիտական ցեղին:

Մարդաբանական հետազոտութիւններ, մինչև այժմ դժբախտաբար, չափազանց քիչ են կատարուած, այն էլ շատ սակաւաթիւ անձերի վրայ: Ընդամենը չափուած են 56 գանգ, որից 22 տղամարդու և 5 կնոջ չափել է Շանարը¹⁾, 5 էրկերաւ²⁾, 11 Ի. Պանտիւխովը³⁾ և 13 Յ. Յարութիւնեանը⁴⁾:

Այս բոլորն էլ միահամուռ վկայում են, որ ասորիները իրենց ֆիզիքական կազմութեամբ տիպական սեմիտների տպաւորութիւն են թողնում: Շանարը ենթադրում է, որ ասորիները կովկասում հանդիսանում են սեմիտական ցեղի ամենամաքուր ներկայացուցիչները, որին իբրև ապացոյց, բացի սեմիտական արտաքին տիպից, ծառայում է նաև նրանց լեզուն, որ պատկանում է սեմիտական խմբի արամէական ճիւղին:

Պանտիւխովը ասորիներին համարելով հին քաղղէացիների ամենաքիչ խառնուած սերունդը, շատ նմանութիւն է գտնում Ախալցխայի հրէաների հետ⁵⁾:

Ըստ էրկերաւի՝ ասորիները ունին սև մազեր, թխագոյն աչքեր, բարձր ճակատ, հաստ շրթունք, փոքր ինչ առաջ ցցուած այտուկներ և տափակ ծոծրակ:

Ըստ Ի. Պանտիւխովի ասորիներն ունին սև, թեթև ալիքաւոր մազեր և խիտ ունքեր:

Ըստ Շանարի՝ ասորիներն թխադէմ են, ունին սև, ալիքաւոր և հարթ մազեր. շատերի աչքերը թուի են, շրթունքները բարակ, բերանը բնական, 49 հազարամեար բացուածքով, ուղիղ և առողջ ատամներով:

Յարութիւնեանը այսպէս է բնորոշում ասորիներին.

Սրանց հասակը միջակից բարձր է (34,8⁰/₀) աւելի հակուած դէպի բարձրահասակը (30,2⁰/₀): Կուրճքը լաւ է զարգացած, և

¹⁾ E. Chantre, Recherches anthrop. dans le Caucase. T. IV. 1887 & Arch. du Museum d'Hist. Natur. de Lyon. t. VI. 1895.

²⁾ Р. Фонь-Эркертъ. Антроп. измѣренія кавказскихъ народовъ. Изв. Кавказск. Отд. И. Р. Г. О. т. VIII. 1884—1885.

³⁾ И. И. Пантиуховъ. Антропол. наблюденія на Кавказѣ. Зап. Кавказ. Отд. И. Р. Г. О. т. XV. 1893.

⁴⁾ А. Арутюновъ. Къ антропологии айсоровъ. Русскій Антропологическій Журналъ 1902 г. № 4.

⁵⁾ А. Арутюновъ. *յ. գ. Կր.* 103.

հասակի կիսից անցնում է: Իրանը, վերին և ներքին անդամները և սրանց զանազան մասերը չափաւոր և համաչափ են զարգացած. դէմքը—լայն չէ, նեղ այտուկներով, բաւական բարձր ճակատով. քիթը երկարութեամբ միջակ է. դէմքի երեք մասերից, այսինքն ճակատից, քթից և դէմքի ներքին երրորդ մասից, վերջինս փոքր ինչ երկար է. աչքերն ու բերանը միջակ մեծութեան են: Գլուխը բաւական մեծ է, միայն մեծացած է գլխաւորապէս ուղղահայեաց ուղղութեամբ, շնորհիւ զանգի մեծ բարձրութեան. յետևից, ընդհակառակը, կարծէք ճմլուած է, ունենալով տափակ ծոծրակ: Ասորիններից շատ շատերը ($88^0/0$) սաստիկ բրախիցեֆալ են (կարճագլուխ), ունենալով գլխի նշանացոյց միջին հաշուով 87,72: Ասորինների մեծամասնութիւնը սևորեակ է, թուխ մորթով և թխագոյն աչքերով, աւելի մութ երփով, սև, ալիքաւոր մաղերով, ինչպէս գլխի, այնպէս և՛ մօրուքի վրայ: Մարմինը բաւական վաղ և առատ ծածկւում է մազերով ¹⁾:

Այս տեղեկութիւնների վրայ ինձ մնում է աւելացնել, որ թիարի, թխումի և Դէզի բնակիչները ենթակա լինելով յարատև տենդին, դեղնած են:

Կանայք ենթակա լինելով ծանր աշխատանքի, ընդհանրապէս նիհար են և արագաշարժ: Նրանցից շատերը ունեն բաւականին նուրբ դէմքի գծեր և գեղեցիկ են:

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԼԵՋՈՒՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ասորիներն այժմ խօսում են նոր ասորերէն լեզուով, որ հին սիրիական լեզուի մի բարբառն է, քերականական որոշ փոփոխութիւնների ենթարկուած և քիւրդ ու թիւրք, արաբական և պարսիկ բառերով հեղեղուած: Այս լեզուն պատկանում է սեմիտական խմբի արամէական ցեղին և շատ մեծ նմանութիւն ունի եբրայերէնի հետ:

Ժամատացութիւնը դեռ մինչև այժմ էլ հին սիրիական լեզուով է կատարւում և եկեղեցական բոլոր գրքերը նոյն լեզուով են: Ժողովուրդը բոլորովին չի հասկանում այս լեզուն, ուստի շատ անգամ կարգացուած աւետարանը քահանան բացատրում է նոր ասորերէն լեզուով:

Հաքեարի բոլոր ասորիները գիտեն իրենց մայրենի լեզուն և միմեանց հետ ընդհանրապէս այդ լեզուով են խօսում: Բացի այս, շատերը խօսում են նաև քրդերէն, իսկ թուրքերէն շատ քչերը,

¹⁾ А. Арутюновъ. *յ. գ. եր.* 100.

այն էլ Զուլամէրիկի և Բաշկալէի հետ մօտիկ յարաբերութիւն ունեցողները: Թիարուս, Թիսուս, Բազուս տիրապետում է միայն ասորական նոր լեզուն, գրեթէ ոչ ոք չգիտէ ոչ քրդերէն և ոչ էլ թուրքերէն:

Ասորոց այժմեան զրականութիւնը չափազանց աղքատ է, զրութիւնը զօտարին, որովհետև ամբողջ այբուբենը կազմուած է միայն 22 տառից, որոնցից միայն 4 ձայնաւոր են և այս անյարմարութիւնը հարթելու համար վաղուց ի վեր գործ են ածում առանձին նշաններ, ձևափոխելու տառերի հնչիւնը: Նկեղեցական գրքերի մեծագոյն մասը դեռ ևս ձևագիր է. կան մի քանի հրատարակութիւններ Նիւ-Յօրք և Ուրմիա կատարուած: Ամբողջ Վանի վիլայէթում մի ասորական տպարան չկայ: Պատրաստիւ և ձևագիր տպրերական հրատարակութիւններ, որ հայերի մէջ կղկնեն և կան՝ ինչպէս Վանում, Աղթամարում, Շատախում, Մոքսում, ասորիները մէջ բողբոջին չկան: Սրանց միակ թերթը հրատարակում է Ուրմիայում, ուր միսիօնարների շնորհիւ բացուած են մի քանի տպարաններ և տպագրւում են գրքեր:

Գրագիտութիւնը չափազանց քիչ է տարածուած, հազիւ 1 տոկոս, իսկ կանանց մէջ կարծէք միակ բացառութիւնը կազմում է մարշմոնի քոյրը՝ Սալվի-խանումը, որ անգլիական միսիօնարների շնորհիւ ստացել է շատ լաւ կրթութիւն, ազատ խօսում և գրում է անգլիերէն, ինչպէս և նոր-ասորերէն և այժմ վարում է կաթողիկոսական դիվանի գործերը, թէպէտ և առանձին դիվան, դիվանապետ, գրագիրներ չկան, ամեն ինչ կատարւում է մեծ մասամբ բերանացի, կամ յանձնարարութիւններով, որովհետև նոյնիսկ մեկիքները գրագէտ չեն: Նոր-նոր միսիօնարները սկսել են բաց անել դպրոցներ:

Ուշագրաւ է որ սրանց մէջ ևս գրագէտները տիրացու են կոչւում, որովհետև ամեն մի գրագէտ հանդիմով տիրացութիւն է անում. և տիրացու կոչումը մի տեսակ պատուանուն է կազմում: Զեյուլի երիտասարդ մեկիքը, որ գրագէտ է, և ամեն առաւօտ երեկոյ եկեղեցում տիրացութիւն է անում, իւր հասցէն ինձ թելադրելիս ասաց. Զեյուլի մեկիք՝ տիրացու Ջիբրայիլ, և երբ ես կրկնեցի առանց տիրացու բառի, նա ինձ հպարտութեամբ նկատեց, թէ պէտք է աւելացնել տիրացու բառը, որովհետև ինքը միւս մեկիքների պէս չէ, այլ գրագէտ է:

Ժողովրդական բանահիւսութիւնը մեծապէս ենթարկուած է քրդական ազդեցութեան, շատ սակաւաթիւ են ասորական ժողովրդական երգերը, որովհետև ընդհանրացած սովորութիւն է քրդերէն երգեր ասել, քրդերէն հէթիաթ պատմել:

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԿՐՈՆԸ

Վանի վիլայեթի ասորիների մեծագոյն մասը հաւատարիմ է մնացել իւր ազգային եկեղեցուն և միայն մի աննշան մասն է ընդունել կաթոլիկութիւն և բողոքականութիւն:

Ասորիներն իրենց ազգային եկեղեցին կոչում են արևելեան, իսկ օտարները՝ նեստորական:

Աւանդութեան ասելով սրանք քրիստոնէութիւն ընդունել են Պետրոս առաքեալի աշակերտ Մար-Աղայից և Մար-Մարից: Պետրոս (Սիմոն) առաքեալը, որ նախ Անտիոքի պատրիարք է եղել և Սիրիայում քրիստոնէութիւն քարոզել, այս ասորիների մէջ այն աստիճանի մեծ ազդեցութիւն է ունեցել, որ սկզբից մինչև այժմ այս եկեղեցու գլուխ պատրիարքը կրում է մար շիմոն, այսինքն տէր, սուրբ Սիմոն կոչումը:

Հինգերորդ դարում ասորիներն ընդունել են Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Նեստորի վարդապետութիւնը, այս պատճառով էլ այժմ սրանց կոչում են նեստորական: Շուտով այս եկեղեցու մէջ ևս պառակտումն է ընկել Նախքիտի վարդապետութեան շնորհիւ, որի քարոզիչ Յակոբ Բարադայի անունով կազմուել է Յակոբեան եկեղեցին:

VIII դարում Ս. Մարոնը Սիրիայի Լիւանում քարոզել է միաբնութականների (μονотелитизմъ) վարդապետութիւնը, որի անունով և՛ նրա հետևողները կոչւում են մարոնականներ:

Միջին դարերում կաթոլիկ եկեղեցին չորս դար շարունակ աշխատել է միացնել ասորիներին կաթոլիկ եկեղեցու հետ, սակայն միայն 1445 թ. Սիրիայի մարոնականները միաբանել են, ընդունելով կաթոլիկութեան գլխաւոր դաւանանքները, սակայն պահել են սիրիական լեզուն և ծէսերը, իսկ 1636 թ. Կղէմէս XII պապի ժամանակ վերակոչուել Լիվանի կաթոլիկներ:

Նոյնպիսի յաջողութեամբ կաթոլիկ եկեղեցին գործել է նաև Միջագետքի նեստորականների մէջ, որոնք XVI դարի կիսից անշատուել են իրենց ազգային եկեղեցուց և կազմել քաղղէական կաթոլիկ եկեղեցին:

Յակոբեանների մէջ կաթոլիկութիւնը չի կարողացել մուտք գործել մինչև XIX դարը, սակայն սրա երեսնական թուականներին կազմուել սիրիական-կաթոլիկ եկեղեցին:

Մօտաւորապէս նոյն միջոցին սկսուել է քարոզուել նեստորականների և յակոբեանների մէջ բողոքականութիւնը, իսկ նոյն XIX դարի վերջին Պարսկաստանի նեստորականների մէջ մեծ յաջողութեամբ հիմնուեց ռուս-պրավաւա եկեղեցին:

Պէտք է նկատել ընդհանրապէս՝ որ այս, տարբեր կրօններին պատկանող ասորիները կիսակիրթ լինելով, ոչ միայն չեն միանում միմեանց հետ ազգային գաղափարով, այլ և միմեանց սաստիկ ատում են և օտար համարում:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Վասպուրականի ասորիները բաժանուտ են երկու մեծ խմբի, ազատ լեռնականներ և ռայա-ստրուկներ: Առաջիններն ապրում են Հաքեարի լեռնային մասում, իսկ երկրորդները նոյն շրջանի գաշտային և մասամբ Վանի շրջանում: Առաջինները պահպանել են իրենց անկախութիւնը, և ազգային, ինքնուրոյն կազմակերպութիւնը, իսկ երկրորդները զրկուած իրենց ինքնուրոյն կազմակերպութիւնից, ստրկացած են բէկերի ձեռքում և կամ միանգամայն ենթարկուած տաճկական իշխանութեան:

Լեռնականները կազմում են քաղաքական և կրօնական տեսակէտից մի միութիւն, ունենալով իրենց ներկայացուցիչը յանձին մարջմոնի, որ համարւում է սրանց թէ կրօնական և թէ քաղաքական պետը, ենթարկուած տաճկաց սուլթանի գերիշխանութեան: Ասորական այս միութիւնը դեռ մինչև այժմ էլ զրբթէ անկախ, ներքին, ինքնուրոյն կազմակերպութիւն ունի՝ ստորաբաժանուելով մի քանի տոհմի, որոնք կառավարւում են իրենց տոհմային մելիքներով և ղեկավարւում տոհմային սովորութիւններով: Տոհմերն էլ ստորաբաժանւում են օջախների կամ կարիւրների, որոնցից իւրաքանչիւրը բաղկացած է մի քանի ազգակից գերդաստաններից, որոնցից աւագագոյնը և կամ հօրը վարում է տանուտիրոջ պաշտօնը:

Իբրև միութիւն ասորիներն ունեն մի ընդհանուր տերրիտորիա՝ Պոչանէս, Մեծ ու Փոքր Թիար, Թիււմ, Բաղ, Զիւււ և Ըշտաղ, ուր բացի իրենցից հազիւ 50% քրդեր են բնակւում, որոնք, սակայն, մեծապէս ազդուած են սրանցից, գիտեն սրանց լեզուն, և ենթարկւում են ասորի մելիքներին:

Բացի ընդհանուր տերրիտորիայից, սրանք պահպանել են իրենց լեզուն, ազգային եկեղեցին, ազգային որոշ սովորութիւններ և տրագիցիաներ: Միութեան գլուխ համարւում է մարջմոնը, որ թէ կրօնական և թէ քաղաքական պետ է համարւում: Սն է լուծում կրօնական հարցերը, տնօրինում եկեղեցական գործերը, որոշում ամուսնական խնդիրները, կատարում եպիսկոպոսների ձեռնադրութիւն և աստիճաններ տալիս: Սն է հաւաքում տաճիկ կառավարութեան հասանելիք հարկերն ու յանձնում նրան, մի

որևէ ազգային ապստամբութեան կամ ինքնապաշտպանութեան միջոցին, ինչպիսին եղել է Բագիր-խան-բէյի ժամանակ, սա է ասորի կամաւորների գլուխ անցնում և ղեկավարում կռիւները, բանակցում և դաշն կապում: Սա է հաստատում ասորի միլիթաներին և նրանց պաշտօնանկ անում, դատում քրէական յանցանքները:

Առաջին մարշըմոն եղել է Մար Մարին, որին յաջորդել են Աբրէէս, Աբրահամ, Յակոբ և ուրիշներ՝ ընտրութեամբ, XV դարում այս աթոռը վերապահուել է Մոմմա տոհմին և մինչև 1889 թիւը մարշըմոններ ընտրուել են այս տոհմի Հորմէս գերդաստանից, իսկ այնուհետև մինչև այժմ՝ այդ գերդաստան ընդհատման պատճառով՝ Շահմիր գերդաստանից: Սովորաբար մարշըմոնի եղբորորդիներից ընտրելագոյնը ընտրւում է վարելու հօրեղբոր գերագոյն պաշտօնը:

Այս մարշըմոնների առաջին աթոռը հաստատուել է Կտեղիֆօնում (Բազդազից հարաւ, Տիգրիսի վրայ), ապա Մուսուլում՝ յատկապէս Ալիոյ գիւղում (Մուսուլից հիւսիս արևելք) և XVII դարի երկրորդ կիսից Հաքեարի սանջակի Ջուլամեքկի կազայի Քոչանէս գիւղում:

Մարշըմոնից յետոյ առաջին տեղը զբաւում է սէյմանա դըմարշիմօն (մարշըմոնի տեղակալ), որ միտրապօլիտի տիտղոսն է կրում և բնակւում է Գեաւառի Նէօյիա գիւղի մօտի Դեր վանքում: Սրանք ևս ընտրւում են միևնոյն Մար Մնանիշու (Քրիստոսի փառք) գերդաստանից, միշտ եղբոր որդին յաջորդելով իւր հօրեղբորը:

Մետրապօլիտը համարւում է մարշըմոնի տեղակալը և նրա երկարատև հիւանդութեան և կամ թեմից բացակայած միջոցում փոխարինում է նրան: Նա մեծ դեր է խաղում մարշըմոնի ընտրութեան և մանաւանդ օծման ժամանակ. նա է բազմեցնում ընտրեալին մարշըմոնի զահը, օծում է և տալով հայրապետական գաւազան, ողջունում է նրան եկեղեցու և հօտի կողմից: Այսպիսով մետրապօլիտը, ասորիների բացատրութեամբ, դառնում է մարշըմոնի համար այն, ինչ որ Յովհաննէս Կարապետը Յիսուս Քրիստոսի ¹⁾:

Մետրապօլիտին ենթարկւում են եպիսկոպոսները, որոնց ժողովուրդը կոչում է աբունա (մեր հայր), որոնք կուսակրօն են: Սրանք ևս ընտրւում են նշանաւոր գերդաստաններից և յաճախ սերնդական են: Ամբողջ Տաճկաստանում կան միայն չորս եպիսկոպոս:

¹⁾ Софокій: Историческій очеркъ несторіанизма отъ его появленія до ностоящаго времени. Էր. 69—70.

Նորին Սրբապետ Մարտին Բենիամին

Նպիսկողոմներին ենթարկում են քահանաները (կաշա), որոնք ամուսնացած են լինում և սերունդ է սերունդ յաջորդում: Սրանք ընտրվում են համայնքից և ձեռնադրվում եպիսկոպոսից:

Հոգևորականութեան պահպանութեան համար տղամարդիկ մէկ և կանայք կէս զուրուշ տուրք և տասանորդ (մուսասէրէ) են վճարում բոլոր ցանքսերից՝ հացահատիկներից և բանջարեղէնից:

Բարձրագոյն հոգևորականութեան պահպանութեան համար հաւաքւում է ըրշվէյտէ տարեկան տուրք, որ տեղական հոգևորականութեան տրուող տուրքին հաւասար է, նրան է պատկանում նաև ոճրագործների վրայ դրուած տուգանքները: Նրբ մարշըմոնն այցելութեան է ելնում իւր հօտին՝ ամեն գիւղ պարտաւոր է թէ խաչահամբոյր և թէ դառ, ոչխար նուէր տալ:

Լեռնական կիսանկախ ասորիները բաժանւում են հետևեալ եօթ աշիրէթների կամ տոմերի՝ Վերին Թիարի, Ներքին Թիարի, Թխումի, Թալի, Բազի, Զիլուի (ա. Զարանի, բ. Զէէրի) և Դէզի: Իւրաքանչիւր տոմս կենտրոնացած է մի որոշ երկրի վրայ, որ կրում է տոմսի անունը, կազմում է մի քանի գիւղ, ունի ընդհանուր արօտատեղի, ձմերանոց, անտառ, և վարելահող. վերջինս արդէն ընդհանուր սեպհականութիւնից անցել է մասնաւոր սեպհականութեան:

Իւրաքանչիւր սերունդ ունի ինքնուրոյն, անկախ կառավարութիւն իւր ներքին գործերի վերաբերմամբ, իւր զօրապետ-դատաւոր՝ մելիքը, իւր եկեղեցին ու քահանաները:

Իւրաքանչիւր տոմս իբր նուիրական սրբութիւն համարում է իւր հիմնադիր նախահօր գերեզմանը, նրանով երդւում և յաճախ իւր հասարակական ժողովները նրա շուրջը զուսմարում:

Իւրաքանչիւր տոմս ունի իւր առանձին գերեզմանատունը, ուր բերւում, թաղւում են նոյն տոմսի և՛ այն անդամները, որոնք օտարութեան մէջ են մեռնում:

Իւրաքանչիւր տոմսի մելիքը ընտրւում է մի որոշ, հին և զօրեղ գերդաստանի անդամներից: Իսկապէս այս ընտրութիւնը կատարւում է միայն ձևապէս, մելիքի մահուան պատճառով հաւաքուած ամբողջ իւր հաւանութիւնն է տալիս սովորաբար մելիքի աւագ որդուն, երեմն էլ եղբօրը և սա մի ընծայով ներկայանում է մարշըմոնին և նրանից մի խալաթ ստանալով հաստատւում մելիքական պաշտօնի մէջ:

Մելիքը կարգ է պահում երկրի մէջ, կամաւորների զլուխն անցած պաշտպանում է իւր տոմսը շրջակայ ասորի միւս տոմերի և բրդերի յարձակումներից և կամ ինքը յաճակումներ գործում,

Նորին Սրբուրբին Մարտիրոսն Առնիամին

ստանում է տանուտէրերից նրանց հաւաքած հարկերը և տանում յանձնում մարշմոնին, վարում քաղաքացիական դատերը, իսկ քրէականների վերաբերմամբ դիմում մարշմոնին:

Տոմարը բաժանւում են սերունդների կամ օջախների և կամ կարիւաների: Այսպէս Վերին Թիարի տոհմը բաժանուած է հինգ սերնդի՝ Բենիմաթա, Լաքիփա, Ռունթա, Ղալայաթա և Բիալաթա: Ներքին Թիարը 6 սերնդի՝ Բինեմաթա (Լիզան գիւղում), Լագիպտա (Աշութա գիւղում), Սալաբաք, Բիրաուլէ, Մինանիշ և Զաւիթա համանուն գիւղերում:

Իւրաքանչիւր սերունդ համարում է իրեն միենոյն նախահօրից սերած, տիրապետում է միենոյն հողաբաժնին, ունի ընդհանուր գերեզմանատուն և ներքին գործերը վարում է հասարակական կամ ծերերի ժողովներով, որին նախադահում է տանուտէրը:

Սովորաբար տանուտէրը ընտրւում է նշանաւոր, հին և զօրեղ գերդաստանից և հաստատւում նոյն տոհմի մելիքից, որից միանգամայն կախուած է մնում: Սա է զանձում հարկերը և յանձնում մելիքին, սա է հաւաքում կամաւորներ և առաջնորդում մելիքի մօտ՝ կռուի գնալու, սա է վարում դատերը, ծանր յանցանքների համար դիմելով մելիքին:

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԲՆԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Որպէս հին ասորիների ժառանգներ, այս ասորիները ժառանգել են պատերազմական ոգին, երկիրն էլ լեռնային և թշնամի քիւրդ ժողովրդով շրջապատուած լինելով, մեծապէս նպաստել է այդ ոգու զարգացման: Ասորի երեխայի անուրջը լաւ մարտիկ դառնալն է, նրա սիրած խաղալիքը՝ աղեղը, որով թռչուններ է որսում: Թէ չափահասների և թէ երիտասարդների զօդում խըրուած է լինում կեռ դաշոյնը, զարդարուն, արծաթապատ երախակալով. նոր ձևի հրացաններ համարեա ամեն տան մէջ մի քանի հատ կարելի է գտնել:

Ասորիներն ընդհանրապէս անկիրթ են, անգրագէտ, մանաւանդ Թիւումի բնակիչները. սրանք չունին և ոչ մի դպրոց. վերջերս անգլիական և կաթոլիկ միսիօնարները բացել են մի քանի դպրոց, սակայն սրանք ևս դեռ անուանական են: Նոյն իսկ մեկիքները անգրագէտ են և բացի իրենց մայրենի լեզուից՝ թուրքերէն անգամ չգիտեն: Քահանաներից շատ քչերը հասկանում են իրենց կարգացած աւետարանը: Տգիտութեան հետ կոպտութիւնը,

Բնակիչ, Ասորոց կարապիկոսանիս գիւղը

իշխանութեան չհնազանդուելու, կեղեքելու, կողոպտելու ինստինկտները շատ զարգացած են:

Կրօնական ոգին բաւական վառ է, սակայն վերջերս միսիօնարները գործունէութիւնը ձգել է կրօնի նշանակութիւնը և նրան դարձրել փող վաստակելու միջոց: Շատերը ընդունել են և ընդունում են կաթոլիկութիւն՝ գրաւուած իրենց առաջարկած փայլուն ոսկիներէրից, սակայն հէնց որ դադարում են իրենց սիրաշահել, վերադառնում են հին հաւատին և կամ մի ուրիշ հաւատ ընդունում, այնպէս որ միսիօնարական գործունէութիւնը համարձակ կերպով կարելի է ընդունել ժողովրդի անկրօնութեան և բարոյական անկման պատճառ:

Յիշեմ գոնէ մի դէպք.— Ինձ հիւրընկալող Ջելուի մելիքը և նրա աներ քահանան դառնացած պատմում էին, թէ Վանի կաթոլիկ եպիսկոպոսը այցելել է Ջելուի գիւղերը և 40 հոգու կաթոլիկ դարձնելով քահանայ ձեռնադրել և ամսական մի ոսկի թոշակ նշանակել, ստիպելով, որ սրանք աշխատեն տարածել կաթոլիկութիւնը: Այս հանգամանքը բաւական մեծ խռովութիւնների պատճառ է եղել, շատ հայրեր դուրս են վճռել իրենց զաւակներին իրենց գերդաստանից, որովհետեւ սրանք ընդունել են կաթոլիկութիւն՝ գրաւուած իրենց խոստացուած ոսկիներից, որը, սակայն չստանալով, նորից վերադարձել են իրենց մայրենի եկեղեցու գիրկը: Նոյն իսկ այդ քահանաները վերջին տարիս ոռճիկ չեն ստացել, ուստի և մի քանիսը կրկին նեստորական են դարձել, մի քանիսն էլ՝ բողոքական: Նրբ ես եկայ Դիզա աւանը, այցելեցի այնտեղի կաթոլիկ գործակալին՝ յանձնարարական ունենալով Վանի կաթոլիկ եպիսկոպոսից՝ ինձ տեղեկութիւններ տալու: Սենեակը լիքն էր ասորիներով: Քահանան, որ բաւական կրթուած մի ասորի է և վարժ խօսում է ֆրանսերէն, ոգևորութեամբ պատմեց ինձ, թէ ինչպիսի արագութեամբ կաթոլիկութիւնը տարածւում է ասորիների մէջ և ի միջի այլոց՝ մատնացոյց արաւ Ջելուի մելիքի և նրա աներ քահանայի վրայ, որ նոյնպէս ներկայ էին, որպէս ջերմեռանդ կաթոլիկներ:

— Միթէ դուք էլ կաթոլիկութիւն էք ընդունել, հարցրի ես դարմացած՝ Ջելուի մելիքին և քահանային:

— Այո, մենք էլ փրկուածներէրից ենք, պատասխանեցին նրանք:

Սակայն յետոյ զալով իմ իշխանը, այդ նեստորական կրօնի նախանձախնդիր մելիքն ու քահանան յայտնեցին ինձ, թէ իրենք միայն երեսմանց կաթոլիկ են, որ շատ չի անցնիլ, գործակալի ոսկիները կը հատենն, իրենք կրկին նեստորական կը դառնան:

Մեզ փող է պէտք, փող, աւելացրին նրանք, կրօնը փող չի կըշտացնիր:

Մի կէտ ևս, որի վերաբերմամբ անուշադիր չի կարելի լինիլ,—այդ խաչագողութիւնն է, որ սաստիկ տարածուած է մանաւանդ Զելուի մելիքութեան մէջ: Բազմաթիւ ճարպիկ ասորիներ շրջում են Ռուսաստան և եւրոպական այլ պետութիւններ՝ իբր Երուսաղէմի կամ մի այլ սրբավայրի միաբան և ժողովարարութիւն անում, սրբոց մասուքներ ման ածում: Այս արհեստով պարագոյները չափազանց աչքաբաց են և միջանի լեզուներ զիտեն: Նա տեսայ մինը՝ որ ազատ խօսում էր ֆրանսերէն, իտալերէն և սպաներէն և որ երկար տարիներ թափառել էր այս երկրներում իբր Երուսաղէմի կաթողիկ միաբան: Մաք-Սաբաում Աշութա գիւղի քահանան, մտածելով ինձ հաճոյք պատճառել, ուսերէն լեզուով օրհնեց սեղանը և վերջը խոստովանեց, որ երկար ժամանակ շրջել է Ռուսաստանում իբր Երուսաղէմի միաբան:

ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔԸ

Ջուլամերիկի շրջանի ասորիները գլխաւորապէս պարագում են այգեգործութեամբ, գինեգործութեամբ, մեղուապահութեամբ, խաչնարածութեամբ, և մասամբ երկրագործութեամբ: Պողատու ծառերի մէջ առաջին տեղը բռնում է ընկուզենին, ապա խնձորենին, տանձենին, կեռասենին, թթենին, դեղձենին և նռնենին: Այս բոլոր տեսակի ծառերին փաթաթուելով բարձրանում է խաղողի որթը, ծառի ճիւղերի և պտուղների միջից քաշ անելով իւր ողկոյզները: Այսպէս են աճում խաղողի որթերը, որպէսզի առանձին տեղ չբռնեն:

Գինեգործութիւնն առանձնապէս զարգացած չէ, պատրաստուած գինին չի արտահանում, այլ սպառւում է հէնց իւր տեղում:

Մեղուապահութիւնը դեռ ևս կատարւում է հին սիստեմով և ոչ Դադանի: Մեղրը շատ մաքուր է և քաղցր ու մեծ հոչակ ունի, մանաւանդ Քոչանիսինը:

Պաշնարածութիւնը սաստիկ տարածուած է. պահում են մեծ քանակութեամբ ոչխար և շատ քիչ այծ:

Հնոսանի կենդանիներից պատահում են շատ քիչ քանակութեամբ կով, ամեն մի գիւղում 2—3 հատ եզ, ոչ մի ձի, սակաւաթիւ էլ և բաւականաչափ ջորիներ:

Տեղի սակաւութեան պատճառով տնային թռչուններ անգամ

չեն պահում, որովհետև կարող են անմիջապես տան առջև տարածուող ցանքսերը և պարտէզները փչացնել:

Ծանում են գլխաւորապէս սիմիտր, ծխախոտ, բրինձ, կանեփ և անխոն, նաև շատ քիչ քանակութեամբ ցորեն, կորեկ, կարտոֆիլ և կաղամբ: Շնորհիւ այն հանգամանքի, որ չափազանց մեծ խնամքով են մշակում երկիրը՝ բերքը լինում է մէկին հինգ հարիւր, նոյն իսկ հազար:

Ձմեռը գիւղերում վատակի ոչ մի գործ չլինելու պատճառով, աշնան վերջին, երբ դեռ ևս ճանապարհները չեն փակուել, գրեթէ բոլոր տղամարդիկ գնում են Մուսուլ, Հալէպ, Ռուսաստան՝ աշխատելու և դարձան սկզբին վերադառնում են իրենց ազարակները մշակելու: Մուսուլում գլխաւորապէս պարապում են կողովազորութեամբ և շատերը սեպհական ազարակներ ունեն ուռնիներով ծածկուած: Միւս տեղերում սրանք գլխաւորապէս պարապում են բեռնակրութեամբ, մանր առևտրով և մասամբ խաչագողութեամբ:

Գեաւառի և Աղբակի շրջանի ասորիները պարապում են գլխաւորապէս երկրագործութեամբ. ցանում են ցորեն և կանեփ:

ԱՍՈՐԻ ՄԵԼԻՔՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ *)

ա. Զելուի Զարանիշի մելիքութիւն

Աւանդաբար պատմում է, թէ Նաբուգոդոնոսորի ցեղից Մանդու անունով մինը Արթուր բաղաքից անյայտ պատճառներով դուրս է եկել և իւր Բարութա, Յիսուէփ, Բաբուս և Իսսի չորս եղբայրների հետ սկսել է բայլել, ուխտ դնելով, որ վերահաս տատուի այնտեղ, ուր նրա առջև ոչխարի գլուխ և ոտներ կը դնեն: Երկար շրջելուց յետոյ Մանուն եկել է Փաշու գիւղը, ուր մի աղքատ մարդ հիւրասիրել է նրան ոչխարի ոտ ու գլխից պատրաստուած կերակրով: Մանուն տեսնելով որ իւր առաջ դրուած է ոչխարի ոտն ու գլուխը, ասել է, թէ իմ ուխտս կատարուած է, Աստուածային կամքով ես պէտք է այստեղ մնամ՝ այս գիւղի գլուխը դառնալու: Ապա ընտրել է իւր ընակութեան համար մի յարմար տեղ այդ գիւղի հանդէպ, այժմեան Զարա-

*) Կարեւոր եմ համարում յիշատակել, որ մելիքների պատմութեան մասին զբաււր ոչ մի աղբիւրից չկարողացայ ոգտուել, որովհետև շատ որոնեցի, բայց չգտայ. ներկայ մարշըմոնի և Քոչանիսի միսիճմարների ասելով այս մասին դեռ ևս ոչինչ չէ գրուած: Այս բոլոր տեղեկութիւնները հաւաքել եմ մեղքանիւտ գիւղերում իմ խնդրով համախմբուած ծերունիներից:

Մեկի գաղափարներ

նիշում և կառուցել տուն: Մի օր Մանդուն անտառում ման գալիս տեսել է քառասուն թռչուն, որ դուրս են եկել մի ինչ որ տեղից. որոնք է և տեսել մի սև քար և մօտը մի մեծ եկեղեցի, որի դուռը փակ է եղել: Նոյն գիշերը երազում տեսել է, որ այդ եկեղեցու բանալին և մի բուրվառ մօտակայ սև քարի տակը թաղուած է: Առաւօտեան զնացել հանել է, բացել եկեղեցին և մըտել ներս՝ աղօթել. այդ օրուանից այս եկեղեցին դարձել է այս աշիրաթի համար ամենամեծ ուխտատեղի: Մի օր էլ ման գալիս տեսել է մի մեծ այր, լի մարդկանց մեծ-մեծ կմախքներով. հարց ու փորձ է արել և իմացել, որ պարսիկների հալածանքից մարդիկ փախել, ապաստանել են այս այրում, սակայն նրանք եկել են և դռան առջև խարոյկ վառել ու ծխով խեղդել բոլորին:

Այս նորաշէն գիւղի շրջակայքում ապրելիս են եղել կռապաշտ, մարդակեր մարդիկ, և Մանդուն նրանց քրիստոնեայ է դարձրել, իսկ որոնք չեն կամեցել դառնալ՝ կոտորել է: Չորս զօրեղ տուն չեն կամեցել քրիստոնէութիւն ընդունել, Մանդուն էլ չկարողանալով բոլորին կոտորել, ստիպել է որ ամեն մի տունը շրջակայ մի գիւղ զնայ բնակուի: Նրանք էլ զնացել են, և՛ մինչև այսօր էլ սրանց սերունդները կան, միայն շատ չեն աճել, դարձեալ մի-մի տուն են կազմում:

Այս մեկը Մանդուին յաջորդել են ուրիշ մեկիքներ, որոնք նոյնպէս մեկը Մանդու են կոչուել: Սրանցից մինի ժամանակ ասորիների մարշլմոնը Աթուրից փախել, եկել է Ալկուշ (Մուսուլի մօտ), սակայն պարսիկներն այս կողմերին տիրել են և մարշլմոնին տարել Պարսկաստան, և թոյլ տուել ապրելու Շիննու գիւղում: Մարշլմոնը այստեղ հաստատուելով մի մեծ եկեղեցի է կառուցել: Մի առժամանակից յետոյ մեկը Մանդուն զընացել ազատել է մարշլմոնին գերութիւնից և բերել Ջարանիշ: Այս ժամանակից սկսած վաթսուն տարի շարունակ մարշլմոններն այս գիւղումն են բնակուել, և սրանցից մինի գերեզմանն էլ այժմ ցոյց է տրւում այս գիւղում: Յայանի չէ թէ ինչ պատճառներով մարշլմոնը տեղափոխուել է Թրքիւնիս գիւղը և ապա Բոչանիս, նուէր ստանալով մեկը Մանուից: Սակայն մարշլմոնը Բոչանիսում ևս երկար չի մնացել, որովհետև մօտ լինելով Ջալամէրիկին, շարունակ ենթարկուել է այդտեղ նստող միւրի հալածանքներին, ուստի և՛ տեղափոխուել է Դէզ: Մեկը Մանուն զժգոհ լինելով, որ մարշլմոնը հեռացել է իւր նուիրած Բոչանիսից, զնացել է Ջուլամիւրիկի միւրի մօտ և նրա հետ խորհրդակցելով թէ ինչ միջոցով կարելի է մարշլմոնին կրկին Բոչանիս դարձնել, զնացել է Դէզ և կրակ տուել, այրել մարշլմոնի տունը,

ապա ժողովարարութիւն արել ու Քոչանիսում կաթուղիկոսարան կառուցել, հրաւիրելով մարշլմոնին վերադառնալ Քոչանիս, որ և ստիպուած յանձն է առնում:

Մեկիք Մանդուին յաջորդել է մեկիք Հարօն: Սա յարձակուել է Գեաւառի Խարուատի բերդի վրայ, տիրել, աւերել և մեծ աւար առնելով քրդերից՝ վերադարձել:

Սրա յաջորդը ևս կոչուել է մեկիք Մանդու: Սա ևս իւր նախորդի նման պատերազմասէր է եղել և երբ փոքրիկ զփզոհութիւն է ծագել սրա և մեկիք Խուրեարի միջև, սա յարձակուել է Բաղի վրայ, կոտորել, վառել և մեծ աւար առել:

Մեկիք Մանուին յաջորդել է մեկիք Սուլէյման: Սրա ժամանակ օսմանեան կառավարութիւնն ուշադրութիւն է դարձրել այս կողմերի վարչական կազմակերպութեան վրայ, զաւառապետներ է նշանակել Զուլամերիկէ, Գեաւառի, Շամզղիքնանի վրայ, որոնք ամեն կերպ աշխատել են թոյլ չտալ, որ աշիրէթներէ միջև կռիւներ ծագեն: Այս պատճառով և՛ թէ մեկիք Սուլէյմանը և թէ սրա յաջորդ մեկիք Շիրմոնը յիշատակելի առանձին մի գործ չեն կատարել և խաղաղութեամբ կառավարել են իրենց աշիրէթը:

Շիրմոնի յաջորդ մեկիք Վարդայի մասին պատմում է, թէ կաշատուել է Օրամարի քուրդ աշիրաթի աղայից՝ չպաշտպանելու իւր աշիրաթը, երբ ինքը կը յարձակուի սրա վրայ, և երբ քրդերը եկել, կոտորել, քշել տարել են այս աշիրաթի հօտերը՝ մեկիք Շիրմոնը տեղում հանգիստ նստած է մնացել:

Սրա յաջորդ մեկիք-Իշուն յարձակուել է Թխումի ասորի աշիրէթի վրայ և մօտ 2000 զուլխ ոչխար աւար տարել: Այս միջոցներին Դէզի ասորի աշիրաթն էլ մտել է սրա երկիրը և սրան պատկանող Ղարսու կոչուած տեղը ցանել, և սրա արօտատեղիներում իւր հօտերն արածացրել: Մեկիք Իշուն յարձակուել է Դէզի աշիրէթի վրայ, նրա հօտերը աւար առել և Ղարսուում ցանած արտերն էլ գրաւել և ինքը հնձել տուել:

Մեկիք Իշունին, յաջորդել է մեկիք Միրզան, որի գործունէութեան մասին ոչ մի յիշատակութիւն չէ մնացել: Սրա յաջորդ մեկիք Խալիլի ժամանակ Օրամարի քուրդ աշիրէթը յարձակուել է այս շէրուի աշիրէթի վրայ և մօտ երկու հազար ոչխար քշել տարել: Մեկիք Խալիլ բողոքելով հանդերձ օսմանեան կառավարութեան, 500 ասորի կարիճներով և 40 օսմանեան զինուորներով գնացել է Օրամար՝ և ստիպել վճարելու 200 լիրա դրամ, 682 ոչխար, 7 շորի, 4 կով, մի քանի գորգ և այլն:

Սրանից յետոյ 1909 թուին նա գնացել է Եւրոպա, ժողովարարութիւն անելու, ներկայացել է Հոռմի պապին իբր Զելուի Թագաւոր՝ իւր ազգային շորերով և նկարագրելով երկրում տիրող տգիտութիւնը՝ կոնգակ է խնդրել՝ ժողովարարութիւն անել դպրոցներ հիմնելու: Պապը թոյլ է տուել և նա կարճ միջոցում հաւաքել է 18000 բուլլի, վերադարձել գիւղ, դպրոցական մի շէնքի հիմք ձգել և կրկին վերադարձել Եւրոպա՝ ժողովարարութիւնը շարունակելու: Ըստ երևոյթին այս անգամ Գերմանիայում նա իբր կաթոլիկ վարդապետ է հանդիսացել, որովհետեւ, ինչպէս իմացայ գերմանական փոխ-հիւպատոսից, գերմանական կառավարութիւնը ձերբակալել է նրան իբր խաչագողի և տեղեկութիւններ է ուզել հիւպատոսից:

Այժմ մելիքութեան պաշտօնը մելիք Խալիլի բացակայութեան պատճառով վարում է մելիք Զիրբայէլը, մի գրագէտ անձնաւորութիւն, որ գիտէ նաեւ թուրքերէն խօսել և պարծենում է, որ գիտէ ժամասացութիւն և սարկաւազի աստիճան ունի:

բ. Զիրի մելիքութիւն

Զիրի աշիրաթի նախահայր համարւում է մելիք Զամօն, որ իւր եղբայր Բերիշի և իւր աղխի հետ Բոտանի Տօրնահերայից եկել բնակութիւն է հաստատել Թալանի գիւղում, հալածելով բըրգերին: Սրան յաջորդել են շատ մելիքներ, որոնցից մինը ինամացել է Զիրի գիւղի մի ազգեցիկ տան հետ, տալով նրան իւր աղջիկը: Ահա այս տանից դուրս է եկել Հարօն անունով մի քաջ մարդ, որ ստորագրել է իրեն Թալանի գիւղը և խլել մելիքութեան իրաւունքը: Այնուհետեւ մելիքութիւն են արել սրա որդին՝ մելիք Դէորգիս և ապա թոռը՝ մելիք Համօն, որ ոչ մի նշանաւոր բանով յայտնի չեն:

գ. Վերին Թիարի մելիքութիւն

Վերին Թիարի աշիրաթի առաջին մելիք համարւում է Մելիք-Որմըզը: Սրա ժամանակ Զուլաֆերիկի խան Քարիմ-խանը Սուրան-բարան քրդական աշիրաթի գլուխն անցած կոտորել է Վերին Թիարի ասորիներին:

Մելիք-Որմըզը միջանի անձերի հետ փախել, ապաստանել է Սմաղար լեռան գագաթը, որտեղից քսան օր շարունակ կռուել է Քարիմ-խանի մարդկանց դէմ: Երբ Քարիմ խանը երկիրն անպատ դարձնելուց յետոյ՝ քաշուել է իւր տեղը, մելիք-Որմըզը

Մեկի բնգունկութիւնը

իջեւ է լերան գագաթից, հաւաքել իւր շուրջը սրի բերանից ազատուած, ցիրուցան եղած ասորիներին, տեղաւորել Ճամպա գիւղում և կառավարել նրանց մինչև իւր մահը: Նրա գերեզմանը այժմ էլ ցոյց են տալիս Ճամպա գիւղում: Ամեն տարի, զատիկին, Ճամպա գիւղի բոլոր բնակիչները հաւաքուում են այս, իրենց համար նուիրական գերեզմանի շուրջը և օրհնել տալիս: Սրա մօտ թաղուած են նաև յետագայ մելիքները:

Մելիք-Որմըզի յաջորդներից հետեւեալ երեքի մասին, այսինքն՝ Գեանե, Բենիամի, Ծաւնան, հշ մի ուշագրաւ բան չի պատմւում, իսկ Սմայիլի մասին վառ յիշողութիւններ կան: Սրա ժամանակ ասորիների երկրները սկսել են դարձեալ աւերուել քիւրդ՝ այս անգամ Բաղիր-խան-բէյի հրոսակային արշաւանքներից: Մելիք-Սմայիլը երեք օր շարունակ արիարար կռուել է Բաղիր-խան-բէյի դէմ և ապա թեթև վէրք ստանալով՝ ապաստանել է մի անմատչելի լեռ: Բաղիր-խան-բէյ երդումն տալով որ հշ մի ֆառս չի հասցնիլ նրան, համոզում է իջնել Դէրա Մարսաւա գիւղը՝ բանակցելու Սմայիլը իջնում է, և այստեղից, մի աղբիւրի մօտ նստած, այս մելիքը և Բաղիր-խան-բէյը երկար խօսում են: Վերջը Բաղիր-խան-բէյը առաջարկում է մելիք-Սմայիլին ընդունել մահմեդականութիւն, խոստանալով նրան տալ ամեն ինչ՝ ինչ որ ցանկանայ: Մելիք-Սմայիլը վրդովւում է և պատասխանում, թէ դու ընդունիր քրիստոնէութիւն, ես կըտամ քեզ, ինչ որ ցանկանաս: Այս լսելով Բաղիր-խան-բէյը աչքով է անում իւր ծառաներին և սրանք անմիջապէս խփում, սպանում են մելիքին:

Այս նահատակ մելիքին յաջորդել են Բենիամի, Փըթիւ, Զնդու, Ծաղուք, որոնց մասին դարձեալ չկան յիշողութիւններ: Վերջին մելիքը այժմեան մելիք-Իսրայէլն է, որ գրագէտ է և բարեկիրթ անձնաւորութիւն: (Տես մելիքի ընդունելութիւն պատկերը. Ժողովուրդը զինուած ընդ առաջ դալով՝ նրա ոտների առջև ոչխար է զոհում):

դ. Ներքին Թիարի մելիքութիւն

Այս աշիրաթի առաջին մելիք համարւում է մելիք-Աւդիշը, որ Զուլամբերկի միւր Իբրահիմ խանի հետ միացած մի քանի անգամ յարձակուել է Պարսից երկրի վրայ և աւարել: Իբրահիմ-խանը այս յաղթութիւններից յետոյ դնացել Կոստանդնուպօլիս և սուլթանից դրամ կտրելու արտօնութիւն է ձեռք բերել, խոստանալով Զուլամբերկի շրջանում ճանապարհներ շինել, որ և՛ մասամբ կատարել է:

Մեկիք Աւդիշի գերեզմանը գտնւում է Սալաբաք գիւղում, ամեն տարի, զատիկի երկրորդ, մեռելոցի, օրը թէ մեկիքի և թէ գիւղացիների ամերից կերակուրներ են բերւում և դրւում այս գերեզմանի վրայ. գալիս են քահանաներ և օրհնում նախ այս և ապա միւս մեկիքների գերեզմանները. յետոյ թէ մեկիքը և թէ գիւղացիները նստում են այս գերեզմանների շուրջը և ուտում բերած կերակուրները։

Մեկիք Աւդիշից յետոյ մեկիք է դարձել մեկիքԲարխոն։ Սրա ժամանակ Բոտանի Զեզիր գաւառի միւրը յարձակուել է Զուլամիրիկի վրայ և յաղթել, ուստի և մեկիք Բարխոն միացել է Բեյ-տուլշարարի Գիրաւի Արտուշ աշիրաթի ադա Շաքրի հետ և օգնութեան հասնելով Զուլամիրիկի միւրին՝ յարձակուել Զեզիրի միւրի վրայ, և դուրս բշել նրան Զուլամիրիկի սահմաններից։

Ներքին Թխումի մեկիք Բարխո

Սրան յաջորդել է մեկիք-Աւդիշ Բ., որ խաղաղութեամբ կառավարել է իւր երկիրը։ Սրա գերեզմանը ևս այժմ ցոյց է տըրւում միևնոյն Սալաբաք գիւղում։

Սրա յաջորդ մեկիք-Բարխոն նորից վերսկսել է ասպատակութիւններ կազմակերպել, յարձակուել է Բարուարի միւրի վրայ, աւերել Ղումրի բերդը և մեծ աւար բերել։

Այս ասպատակութիւններից յետոյ ժողովուրդը բերուած աւարով լիացած՝ միառժամանակ խաղաղ է մնացել և այս միջոցին

մեկիք Մեակիք-Դանիէլը ներքին բարեկարգութիւններով է զրադուել և շինել է մի քանի ճանապարհներ:

Մեկիք Դանիէլին յաջորդել է մեկիք Բարխոն: Սրա ժամանակ Զալի քուրդ աշիրաթը յարձակուել է սրա երկրի վրայ և քշել, տարել է սրանց հօտերը: Մեկիք Բարխոն ընկել է սրանց յետևից, փախցրել և յետ բերել իրենց հօտերը: Մնթարկուելով կաթողիկ միսսիօնարների ազդեցութեան, մեկիք Բարխոն ընդունել է կաթողիկոսիւն, ուստի և՛ մարշըմոնի կողմից զահընկեց է եղել և նրա փոխարէն մեկիք է հաստատուել մեկիք-Կեաթօն, որ այժմ կառավարում է:

Ե. Թխումի մելիքութիւն

Այս մելիքութեան նախահայր համարում է մեակիք Շիրին-շահը, որ մի խումբ ասորիների հետ Աթուրից եկել է Թխում և այստեղ, անտառի մէջ տեմնելով այժմեան եկեղեցին ամայի կանգնած, բնակութիւն է հաստատել շուրջը և կազմակերպուելով սկսել է կռուել այս կողմերը տիրող եզիդիների դէմ:

Մեկիք-Շիրին-շահին յաջորդել է Մեկիք Մանուն: Սրա ժամանակ Արաիւշ աշիրաթի քրդերը յարձակուել են Պան գիւղի և սրա շրջակայքի եզիդիների վրայ, կոտորել և դուրս քշելով տիրել նրանց երկրին: Ապա ուղեցել են նաև ասորիներին կոտորել, որ նոր հաստատուել էին այս կողմերում, սակայն մեկիք-Մանուն ընդգրկմացել է և պահպանել իւր ժողովուրդը:

Մեկիք-Մանունին յաջորդել է մեկիք Օրահան: Սա միացել է Ջուլամէրիկի միւր Միբոս Մատէնի հետ և յարձակուել Բաղինի (Մօսուլի մօտ) քրդերի վրայ, կոտորել և թալանել. ապա դարձեալ նոյն միւրի հետ յարձակուել է Պարսկաստանի Բարդասորի քրդերի վրայ և նրանց էլ կոտորել ու թալանել:

Մեկիք Օրահանին յաջորդել է մեկիք Լաչինը, որ յետ է մեղել Զալի քրդերի ադա՝ Միբգա-ադայի յարձակումը և կոտորել նրանց՝ Զաբ գետի ափին:

Սրան յաջորդել է մեկիք Դինխանը, որ 3000 զօրքով յարձակուել է Պան գիւղի Արտուշ աշիրաթի քրդերի վրայ և կոտորել, թալանել է:

Սրա յաջորդ Լաչինը միևնոյն շաւղով է գնացել, դարձեալ յարձակուել է Արտուշի աշիրաթի քրդերի վրայ, սակայն պարտութիւն է կրել:

Սրան յաջորդել է մեկիք Դեօրգին, որ այժմ կենդանի է: Հետեւելով իւր նախորդներին, սա յարձակուել է Բարվարի Ար-

տիւշ աշիրաթի քրդերի վրայ և քշել բերել նրանց ահազին հօտերը: Խրախուսուած այս յաղթութեամբ, նա յարձակուել է Օրամարի Սիւթու աղայի վրայ, որ եկել, քշել տարել էր այս աշի-

Թխոււմի մելիքը իւր օճախմբով

րաթի 2000 զւուլս ոչխարները և կարողացել է գրեթէ նոյնքան ոչխար քրդերից քշել բերել:

Այս մելիքական հարստութիւնը այժմ հինգ գրեթէ համազօր օջախի, գերդաստանի է բաժանուած, ուստի և՛ որոշել են որ մելիքութիւնը ժառանգական չլինի, այլ իւրաքանչիւր երեք տարին հերթով ընտրուի այս հինգ օջախի արժանաւոր մարդկանցից:

զ. Բազի մելիքութիւն

Բազի աշիրաթի մասին պատմուած է, թէ Աթուր քաղաքից փախել, եկել են Արտուշի Շիվախալէ գիւղը, ուր մի քանի դար մնալուց յետ քրդերի հալածանքից ստիպուած տեղափոխուել են այժմեան ընտկավայրը, որ նրանց անունն է կրում: Ամենահին մելիքը, որի մասին դեռ ևս պահպանուել է յիշատակութիւն, մելիք Եննանն է, որ յետ է մղել Փիղանի միր Մատաֆա-բէկի յարձակումը Բազի վրայ:

Մեկը եւնանից յետոյ յիշում է մեկը Դարեաւուշը, որ կրճատուած ձեռք Դարուիշ է կոչուել: Սա կոխ է մղել Մուսուլի Մուզուլ բրդական աշիրաթի դէմ, որ կամեցել է տիրապետել այս կողմերին և դուրս քշելով նրան այստեղից միանձնան կառավարել է:

Սրան յաջորդել է մեկը Որոջը (Յոր), որ կառուցել է Բազի եկեղեցին:

Սրա յաջորդ Գանուն մեկը յետ է մղել Ջուլամէրիկի միր Ռաշդ-փաշայի յարձակումը և սպանել նրան պատերազմի դաշտում:

Այս յաղթութիւնից յետոյ Ջուլամէրիկի նորընտիր միր Աբդուլահ-բէկը բարեկամացել է սրա յաջորդ մեկը Սողոմոնի հետ և միասին յարձակուել են Բոտանի Զիզի քուրդ աշիրաթի վրայ և մեծ կոտորած տուել, սակայն այս կուռմիս էլ մեկը Սողոմոն է սպանուել:

Սրան յաջորդել է թէպէտ նոյն, Նաւան, մեկըական տընից, բայց Շաուտա գիւղից մեկը Շահէն, որի ամենագլխաւոր գործը այն է եղել, որ կարողացել է յետ մղել Փինխանիշ բրդական աշիրաթի յարձակումը:

Սրան յաջորդել է մեկը-Նաւան Բ.-ը: Պէտք է ասել, որ մեկեքները, որպէս տաճկանպատակ, մի փոքրիկ հարկ են վճարելիս եղել Ջուլամերիկի միրին, սակայն մեկը-Նաւան 8 տարի շարունակ հարկ չէ տուել, և միանգամայն ինքնազուլ կառավարել է իւր ժողովուրդը, սակայն յետոյ Ջուլամերիկի միր Նուրի-բէկը տեսակցութիւն է նշանակել Քոյ գիւղում և համոզել է զուր արեւնհեղութիւնների տեղիք չտալ և վճարել հարկ. սա էլ յանձն է առել:

Սրա յաջորդ մեկը Ղաւշարան միայն 9 օր մեկըութիւն է արել, զանկեց լինելով Ջուլամերիկի միրից, որ 9 ջորի էլ տուգանք է առել, նրա ցոյց տուած անհնազանդութեան համար:

Սրան յաջորդել է մեկը Շահէ Բ.: Սրա ժամանակ մի ձմեռ, երբ Բազի տղամարդիկ, սովորութեան համեմատ, պանդխտած են լինում Մուսուլի կողմերը աշխատելու՝ Փինխամիշ, Օրամար և այլ բրդական աշիրէթներ յարձակուել են այս Բազի վրայ և աւերել ու կողոպտել են: Գարնանը, երբ պանդխտանքը վերադարձել են, մեկը Շահէն կազմել է մի մեծ գունդ, յարձակուել այս քրդերի վրայ, 80 մարդ սպանել և ահագին աւար խլել նրանցից:

Սրան յաջորդել է մեկը Աւդիշը, որի միակ, յիշատակելի գործը այն է եղել, որ միջնորդել է կառավարութեան առաջ և վճարուող 60 լիւրայի հարկը կիսով չափ պակասացրել:

Մկիթական տուն—ամրոց

Սրանից յետոյ յաջորդաբար մեկիք են դարձել Զատու, Շմոն, Եաղուբ, Եաւնան Գ. և Իշահա, որոնք մի առանձին, յիշատակելի գործ չեն արել:

Այժմ մեկիք է Համոն, որ մի քանի անգամ քաջութեամբ յետ է մղել Օրամարի բուրդ աշիրէթի յարձակումները: Այս մեկիքը այժմ հարկաւոր դէպքում կարող է մինչև 900 կամաւորներ դուրս բերել կռուի:

Բազի մեկի՜ Համոն

Է. Թալի մեկիքութիւն

Թալի աշիրէթը իւր անուան բացատրութիւնը տալիս՝ հետեւեալ հրաշապատումն է պատմում.

Մեկիք-Ազիզ անունով մի մեկիք ունենում է մի որդի Թալ անունով, որը սովորելիս է եղել տեղեկան քահանայի մօտ: Մի լուսընկալ գիշեր փոքրիկ Թալը կարծելով թէ արդէն լուսացել է, հագել է իւր նոր թանգագին շորերը և գնացել քահանայի մօտ՝ դաս առնելու: Քահանան կամեցել է նրա թանգագին շորերը իւրացնել, ուստի և սպանել է նրան, շորերը հանել և նրան թաղել իւր տան մէջ: Հայրը երկար որոնել է, սակայն ոչ մի հետք չէ գտել: Մի օր, մեկիք Ազիզը եկեղեցում աղօթելիս, յանկարծ տեսել է, որ ներս մտաւ մի թռչուն, միանգամայն նման իւր որդի Թալին, և մարդկային լեզուով ասաց, թէ ինքը Թալն է, որին իւր ուսուցիչ քահանան սպանեց և թաղեց իւր տան մէջ և խնդրում է, որ իւր դիակը այդ տնից հանեն, բայց քահանային չը սպանեն, որովհետեւ ինքը նահատակուելով՝ արքայութեան է ար-

ժանացել, Մելիք Աղիզը հանել է դիակը, մի դաշտի մէջ թաղել և վերան մի եկեղեցի կառուցել, որ այժմ կոչւում է Մար-Թլայի։ Այնուհետև այս աշիրաթը վերակոչուել է Թալ՝ նահատակի անունով։

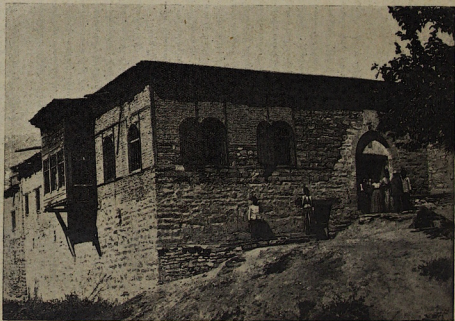
Մեծ Զիլուն կարող է կուռի դէպքում 800, իսկ Փոքր Զիլուն 600 դիմուր հանել։

ԲՆԱԿԱՐԱՆ ՆԻ ԿԱԼ ԿԱՐԱՍԻՔ

Ասորիների տները բաղկացած են մի սենեակից և մի ընդարձակ սրահից։ Սենեակը յատկացրուած է ձմեռուայ, իսկ սրահը՝ ամառուայ բնակութեան համար։ Թէ սենեակի և թէ, մանաւանդ, սրահի յատակը, և մասամբ պատերի ստորին մասերը, պատած են կաւով և շատ լաւ յղկած, այնպէս որ օրինակելի մաքրութիւն կարելի է պահպանել։ Սենեակի պատի մէջ կայ բուխարի, իսկ սրահի մէջ տեղում՝ օջախ։ Սրահի առանձնայատկութիւնը նրանումն է կայանում, որ ձմեռը նրա առջևի բացուածքը ծառի ճիւղերի հիւսուածքով ծածկւում է, որպէսզի փոքր ի շատէ ապր լինի։ Սրահի առջև, և կամ նրա մի անկիւնում, դռնւում է մի փոքրիկ, թոնրած օջախ, միայն ոչ թէ հայկականի պէս գետնի մէջ թաղուած, այլ գետնի երեսին, մօտ $\frac{1}{3}$ մետր բարձրութեամբ և նոյնքան տրամագծով, միայն փոխանակ սնուածքի, մի կողմից ամբողջ բարձրութեամբ, մօտ 10 սանտիմետրաչափ բացուածք ունի։ Սրա մէջ են թխում հացը, որ մեծ մասամբ սիմինդրից են պատրաստում, և սրա վերայ եփում կերակրները։

Նոյն տիպին են նաև մելիքների տները, միայն միջանիսի սրահը սենեակի վրայ է կառուցուած լինում, որպէսզի աւելի բարձր լինելով՝ հարկաւոր դէպքում բարձրից հրացան արձակելու յարմարութիւն ներկայացնէ, իսկ սենեակը փոքրիկ պատուհաններ և միջանի ծակեր է ունենում, այնպէս որ թշնամու յարձակման միջոցին կարելի է այդտեղ ապաստանուել և պատուհաններից ու ծակերից հրացան արձակել։ Այսպիսի տնից զատ մելիքներն ունենում են նաև սրան կից կամ հանդէպ ուրիշ, սովորական տուն։

Առանձին ճարտարապետութեամբ կամ շքեղութեամբ չի փայլում նոյնիսկ կաթողիկոսարանը Քոչանիսում։ Սա ևս մի հասարակ շէնք է, բաղկացած մի սրահից, մի մեծ դահլիճից և վեց սենեակներից, կառուցուած նկուղների վրայ։ Սրահը զարդարուած է այն եղջերուների եղջերներով, որ մարշըմոնները որսացել են. սրանց ամենասիրած զբօսանքն էլ որսորդութիւնն է։ Դահլիճը

Ասորաց կաթօղիկատարանը

առ ի շեղ կտրուած է մի Թախտով, ուր ձգուած են գորգ և ներքնակներ, իսկ յատակը ծածկուած է գորգերով: Մարշմոնը և նշանաւոր հիւրերը ծալապատիկ նստում են Թախտի վրայ, իսկ ստորադրուածները պըպըզում կամ չոքում են յատակին:

Գիւղական տներում կա՛ն կարասիք չկայ, ո՛չ աթոռ և ո՛չ սեղան կարելի է գտնել. բոլորը նստում են ծալապատիկ, մեծ մասամբ օջախի շուրջը: Եւրոպայի համար ձգւում են փոխաթ և կամ թաղիկ, երբեմն էլ կապերու: Զաշը մատուցանում են պղնձէ սկուտեղի (սինու) մէջ, կաւէ խոնչի և կամ, շատ յաճախ, իծի մորթու վրայ: Ուշագրաւ է, որ սրանք ևս, հայերի պէս, սփռոցի միջի փշրանքները չեն Թափում, որպէսզի բարաքեաթը չգնայ: Կերակուրները մատուցանում են մի մեծ, կաւի քրիղանով, որի միջից ամենքը ուտում են, առանց քաշուելու կոխելով մատները նրա մէջ:

Ամբողջ տան մէջ ո՛չ մի պատկեր չկայ, միայն սրահի սիւներից մինի մօտ կախուած է լինում մի փայտէ, հասարակ, փոքրիկ խաչ, որի առջև առաւօտ և երեկոյ կանգնած աղօթում են զերդաստանի աւագազոյն անդամները:

Տուն չկայ, որի անկիւնում դրուած չլինի և կամ սիւնից կամ պատից կախուած չլինի նոր ձևի հրացան, մի քանի դաշոյն, փամփուշտակներ:

Զափազանց ուշագրաւ են սրահների առջև, մանաւանդ գետակների վրայ խփուած չորսական ցցերը, որոնց վրայ ամրանում են ծառերի ճիւղերի մի հիւսուածք, հանգիստ քուն պարգեւելու մոծակներից և տապից տանջուածներին:

Ասորիների աղօթատունը սովորաբար բաղկացած է լինում մի տաճարից և սրահ կից՝ մի դաւթից: Տաճարի մէջ, արեւելեան կողմում, կայ մի սեղան, վարագոյրով պատած և սրա աջ կողմում մի աւանդատուն, ուր և՛ գտնւում է մկրտութեան աւագանը: Ո՛չ սեղանի վրայ և ո՛չ էլ պատերին չկայ և ո՛չ մի պատկեր և կամ արձան: Գաւթում յաճախ գտնւում են նուիրական մարդկանց գերեզմաններ:

Տաճարի միակ դուռը, որ սովորաբար բացւում է միշտ հարաւային կողմում գտնուող դաւթի մէջ, այնքան էլ փոքր չի լինում: Պատուհաններն էլ չափազանց նեղ են և փոքր, այնպէս որ տաճարի ներսը գրեթէ միշտ կիսախաւար է տիրում:

Թէ տաճարի և թէ դաւթի կտուրները տափակ են, հողով ծածկուած, գմբէթ ո՛չ մինը չունի, ո՛չ էլ խաչ է կանգնացրած լինում: Գաւթի դուռը չափազանց նեղ է և ցած, յատկապէս այս-

պէս շինուած, որպէսզի թուրքերը չկարողանան իրենց գրաստները ներս քաշել:

Յաճախ գաւթի կողքին, բացօթեայ մի փոքրիկ կողակ է շինուած լինում, որի առջև տմառը կատարուած է առաւօտուայ ու երեկոյի ժամասացութիւն, բայց ոչ պատարագ:

Կոնսակի գործածութիւնը այստեղ ևս ընդհանրացած է, նոր նոր մուտք են գործում զանգերը, որ քաշ են անում եկեղեցու պատի մէջ ամրացրած մի ձողից. առանձին զանգագատուն և ոչ մի եկեղեցի չունի:

Ուշագրաւ է, որ մի քանի նշանաւոր վանքերի գրեթէ բոլոր պատերը ներքուստ ծածկուած են կանանց և տղամարդկանց հանդերձներով, որովհետեւ սովորութիւն է հիւանդանալիս ուխտ գալ վանքը, և հագի հանդերձները թողնել վանքում, հաւատալով որ այդ հանդերձի հետ իրենց հիւանդութիւններն էլ կը մնան վանքում: Թերեւս սա նախնական աստիճանն է այն սովորութեան, որ հայերիս մէջ ևս մինչև այժմ գոյութիւն ունի—հագի հանդերձից մի կտոր կտրել և կապել սուրբ համարուած ծառից և կամ ուխտատեղիներին խաչքարերից, քոչկութիւն ստանալու հաւատով:

Ուշագրաւ է նաև, որ վանքերի դրան կողքին կախուած է լինում փոքրիկ զանգ, ուխտաւորը համբուրում է դուռը, զանգահարում է այդ զանգը և ապա մտնում տաճար, նման բուդդայական ուխտաւորին, որ նախքան աղօթելը զանգահարում է, որ գրաւէ աստուածների ուշագրութիւնը:

Ձ Գ Ե Ս Տ Ե Ւ Զ Ա Ր Դ

Ասորիներին զգեստներն ու զարդերը հայկականից կամ քրդականից շատ չի տարբերուում:

Տղամարդիկ հագնում են շապիկ, վարտիկ, շալուար, իշիկ և գետուկ: Սրանցից միմիայն գետուկն է, որ տարբերում է հայերի զգեստներից: Դեռուկը շատ նման է քեզախիկին ¹⁾, միայն բոլորովին թևեր չունի և պատրաստուած է թաղիքից, և քեզախիկի պէս բրդոտ չէ: Հարուստների գետուկի մէջքը և կուրծքը երբեմն պատած է լինում կլապիտոնի ասեղնագործ նշխերով:

Դեռուկ հագնում են նաև քրդերը և հայերը՝ միայն Հաքեարի շրջանում:

Այս կողմերի ասորիներին առանձնայատուկ է թաղիքից պատրաստած սպիտակ, կոնաձև, բարձր գլխարկը, որ միանգա-

¹⁾ Տես իմ Վասպուրականի հայերի ազգագրութեան մէջ:

մայն յիշեցնում է Ասորեստանի բարձրաքանդակների մէջ քանդակուած գլխարկները և որը նախատիպ կարող է համարուիլ հայկական վեղարին:

Առանձնայատուկ է նաև այն, որ բոլոր աշիրէթ, տոհմ, կազմող ասորիները, թէ երիտասարդները և թէ հասակաւորները, կրում են փոքրիկ, ծուռ դաշոյն, խրելով իրենց գօտու մէջ, երախակալը դէպի ձախ ձեռքը դարձրած և ոչ դէպի աջ՝ ինչպէս ընդունուած է հայերի և քրդերի մէջ:

Ասորիները մասնաւորապէս, և այս քարքարոտ և ժայռոտ երկրի բոլոր բնակիչներն ընդհանրապէս, ոտներին գուլպայի վրայից հագնում են Ուշիկ, որ պատրաստում են հէնց իրենք, բրդից: Այս աղանելիքի առաւելութիւնը նրանումն է կայանում, որ չափազանց փափուկ լինելով, քարքարոտ տեղերում նեղութիւն չի պատճառում և ժայռերի վրայից չի սահում: Սա միանգամայն նման է հայկական տրեխին:

Այս կողմերի ասորիների մի առանձնայատկութիւնն էլ այն է, որ տղամարդիկ էլ գլխի մազերը չեն կտրում և երկու կամ երեք հիւս արած կախ են ձգում: Մօրուս միայն քահանաներն ու ծերունիներն են թողնում:

Տօներին սիրում են գունաւոր փետուրներով և ծաղիկներով զարդարել իրենց գլխարկները: Նոյնը անում են և՛ կանայք, խրելով փետուրներն ու ծաղիկները իրենց գլխի փաթաթանների մէջ:

Կանայք հագնում են զրուռ, որ միանգամայն նման է հայկական զրուռին և վերայից յունական կուրտկա, կլապիտոններով զարդարուած: Զբաւոր կանայք կուրտկայի փոխարէն հագնում են գետուիկ, որ նման է տղամարդկանց գետուիկին:

Գլխերին աղջիկները դնում են ֆաս, շուրջը կապում եազմա, և ճակատը զարդարում դրամներով: Քոչանիսում կրթուած աղջիկները, ինչպէս օրինակ մարշումոնի քոյրը և ուրիշները, միայն ֆաս են ծածկում:

Կանայք միայն եազմա են կապում, իսկ ոմանք, մոկացի հայերի նման, մարգարիտներով զարդարուած կոտ են ծածկում: Բերանը շորով ծածկելու սովորութիւնը սրանց մէջ չկայ:

Թէ աղջիկները և թէ կանայք գլխի մազերը մանր հիւսեր են անում և մէջքի վրայ ձգում:

Պէտք է նկատել, որ Քոչանիսի ասորի կանայք արդէն թողել են իրենց տեղական շորերը և դրանց փոխարէն դալրա են հագնում, գլխներին եազմա կապում, իսկ աղջիկները միմիայն ֆաս ծածկում:

Հոգևորականութիւնը քահանայից սկսած մինչև մարշմոնը իւր զգեստի տարազով չի տարբերուում աշխարհականից, երբեմն միայն եպիսկոպոսներն ու մարշմոնը երկար ֆարաջի նման վերարկու են հագնուում: Նոյն իսկ եկեղեցում սովորական ժամասացութեան ժամանակ ոչ միայն քահանաները այլ և մետրապօլիտը և մարշմոնը շուրջառ չեն պոնոււմ իրենց վերայ, միայն պատարագին պատարագիչը և սարկաւազը ըզգեստաւորուում են: Սարկաւազը հագնուում է մի սպիտակ շապիկ, որը իջնուում է մինչև ոտները, պատարագիչ քահանան նոյնպիսի մի շապիկ, մէջքին կապոււմ է մի գօտի, երկու ուսերին ձգոււմ է մի ուրար և ծայրերը ամրացնոււմ դօտոււմ: ապա մի սպիտակ շուրջառ՝ առնոււմ է վերան: Պատարագիչ կուսակրօնը, սկսած վարդապետից մինչև մետրապօլիտը, նոյն ձևով են զգեստաւորուում, միայն սրանք, որպէս առանձնաշնորհումն, գլխներին կապոււմ են սպիտակ շոր: Վերջին ժամանակներս մարշմոնը անգլիական միսիօնարների ազդեցութեան ենթարկուելով՝ ընդունել է նրանցից իբր նուէր մի թագ, մի ոսկեթել շուրջառ և մինչև ոտներն իջնող ուրար: Երբեք Դեր վանքումն էի, մետրապօլիտը սաստիկ բողբոջոււմ էր այս նորամուծութեան դէմ. նրա ասելով մարշմոնն էլ պէտք է ըզգեստաւորուի այնպէս պարզ՝ ինչպէս ինքը:

Ասորի սարկաւազ.

Ասորաց մարադըիւր՝ զգեստաւորւած.

Ասորի բահանայ՝ զգեստաւորւած.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Հասակ.—Առհասարակ ասորիներն ամուսնանում են տղաները՝ 15—20, իսկ աղջիկները՝ 12—14 տարեկան հասակում:

Խնամութեան աստիճան.—Եկեղեցական օրէնքներով ամուսնացող զոգից պահանջւում է, որ միմեանցից հետո լինեն խնամութեան 4 և ազգակցութեան 7 աստիճան: Եեղումները հազուադէպ չեն:

Ամուսնութիւն ըստ ազգութեան.—Ասորիներն ուրիշ քրիստոնեայ ազգերի հետ խնամանում են, իսկ մասնազականները հետ՝ ոչ: Այժմեան մարշլմոնի հօրեղբայրը ամուսնացած է բաղիշեցի մի հայուհու հետ: Հայուհիների հետ ամուսնանալիս՝ կրօնափոխութեան վերաբերեալ ոչ մի ծիսակատարութիւն չեն կատարում, որովհետև հայոց եկեղեցին շատ մօտ են համարում իրենց եկեղեցուն, մինչդեռ բողոքականի կամ կաթոլիկի հետ ամուսնանալիս՝ հարսնացուին խոստովանեցնում են, իրենց ծէսով հաղորդութիւն տալիս և խոստումն առնում, որ նետո՞րական է դառնալու:

Օրօրոցախազ.—Հայերի նման, սրանք ևս սովորութիւն ունեն փոքրահասակներին և նոյն իսկ մանուկներին նշանելու, խոստումն տալով, որ երբ մեծանան՝ պսակուեն: Հաղիւ է պատահում, որ այսպիսի խոստումը դժգոհ:

Ամուսնալուծութիւն.—Ընդհանրապէս շատ հազիւ է պատահում ամուսնալուծութիւն, և այն էլ գլխաւորապէս երբ կնոջ անհաւատարմութիւնը միանգամայն յայտնի է լինում: Ամուսնալուծութեան թոյլտուութիւնը վերապահուած է միայն մարշլմոնին: Կնոջ ամուսնեան դէպքում պատահում է, որ ամուսինը յայտնի կերպով ապօրինի կին է պահում: Թէև ժողովրդական կարծիքը այս դէպքում այնքան էլ չի մեղադրում, սակայն եկեղեցին հրաժարւում է այդպիսիներին սրբութիւն տալ և եկեղեցական ծէսով թաղել: Ապօրինի երեխաներին մկրտում են:

Հարսնացուի ընտրութիւն.—Ընդհանրապէս թէ տղի և թէ մանաւանդ աղջկայ կամքը զուգակցի ընտրութեան վերաբերմամբ կամ բոլորովին չեն հարցնում և կամ ճնշումն են գործում: Ընտրութիւնը կատարում են ծնողները և թէ սրանց բռնութիւնից ստիպուած աղջիկը փախչում է իւր սիրած երիտասարդի հետ, սրանք յարձակւում են նրանց վրայ և իթէ կարողանում են. սպանում են թէ աղջկան և թէ մանաւանդ փախցնող երիտասարդին: Եթէ չեն յաղաղացնում, մի առժամանակ խռով են մնում, զրկում աղջկան որևէ բան ստանալու յոյսից ու վերջի վերջոյ հաշտւում:

Աղջիկտես.— Ասորի աղջիկները բաւական ազատ կեանք են վարում, և աշխատելով թէ դաշտում և թէ մօտակայ լեռներում փայտ և խոտ կրելով, յարմարութիւն ունեն թէ երիտասարդների և թէ սրանց ծնողների հետ տեսնուելու. սակայն եթէ մի կին ցանկանում է աւելի մօտիկից տեսնել մի աղջկայ, մի պատրուակով գնում է նրա տունը և առանց քաշուելու քննում ու գննում աղջկան՝ նրա մօր և ազգականների ներկայութեամբ, որոնք շատ լաւ հասկանում են սրա դալու նպատակը։ Երբ հասնում է աղջկան ուղղակի ուզում է, իսկ թէ ոչ՝ հեռանում է։ Եթէ աղջկայ ծնողները մտադիր են լինում յարգելու առաջարկը՝ հիւրասիրում են այդ եկած կնոջը, իսկ եթէ ոչ, սառն են վարւում։

Նշանտրէս (Նիշանկա).— Հարսնացուի ընտրութիւնից յետոյ երիտասարդի ծնողները մի կողմակի մարդու միջոցով հարցնում են աղջկայ ծնողներին, թէ եթէ ուզեն՝ չե՞ն մերժիլ, և երբ դրական պատասխան են ստանում, հրաւիրում են իրենց մօտ քահանային, քաւորին և մի քանի պատուաւոր բարեկամների՝ նշանտրէք գնալու Քահանան, եկեղեցական կարգի համեմատ, հարցնում է երիտասարդին, թէ համաձայն է նշանադրուել այն ինչ աղջկայ հետ և երբ առնում է համաձայնութիւնը՝ առանց նրան, նրա հօր և տղամարդ բարեկամների հետ գնում է աղջկայ տունը։ Յաճախ երիտասարդի տնից նախապէս ուղարկւում է զինի, միս և կամ այլ ուտելիքէն աղջկայ տունը՝ նշանդրէքի երեկոյին ընթրիք տալու։ Ուտել-խըմելուց յետ՝ քահանան դառնում է դէպի աղջկայ հայրը և ասում. Շնորհակալ ենք, դուք մեզ լաւ հիւրասիրեցիք, ուտեցիք, խըմացրիք, սակայն ինչո՞ւ չէք հարցնում, թէ ինչի՞ հետ եկել։

— Բարի, հաղար բարի էք եկել, պատասխանում է աղջկայ հայրը. հարեան, բարեկամներ ենք, միշտ էլ պէտք է գընանք զանք, աւելացնում է, ցոյց տալու՝ թէ չզիտէ սրանց գալու պատճառը։

Քահանան յայտնում է, որ եկել են խնդրելու նրա աղջկայ ձեռքը։

— Աղջիկը իմս չէ, մօրն է, պատասխանում է հայրը, նա է մնուցիլ և մեծացրել նրան, նրանից ուզեցէք։

Եւ երբ նրան են դիմում, սա էլ ասում է, թէ աղջիկը իրենը չէ, իւր տեղրինն է. սա էլ ցոյց է տալիս մի ուրիշի վրայ, մինչև որ ամենահեռու բարեկամները կրկին ցոյց են տալիս աղջկայ հօրը, ասելով. Հայրը գիտէ, մենք այստեղ եկել ենք ուտել-խմելու և շնորհաւորելու, ում ուզում է, թող տայ։

Այս անգամ արդէն հայրը տալիս է իւր համաձայնութիւնը. և քահանան ձեռնամուկէս հարցնելով աղջկայ համաձայնութիւնը՝

օրհնում է մի մատանի և կամ մի ուրիշ ընծայ և տալիս աղջկան:

Կտրուածք (Յըլլէ).—Նշանադրութիւնից մի քանի օր կամ շաբաթ յետոյ երիտասարդի հայրը մի քանի տղամարդ-աղջականների հետ գնում է հարսնացուի տունը, ուր հրաւիրուած են լինում նաև իրենց մի քանի աղջականներ: Մատուցւում է ճաշ, որից յետոյ սկսւում է մի սակարգութիւն ամուսնացողների հայրերի միջև, որոշելու թէ ինչ պիտի վճարէ երիտասարդի հայրը՝ աղջկայ հօրը՝ նրա աղջիկը առնելու համար: Սակարկութիւնը տեւում է բաւական երկար, որին և միջամտում են երկու կողմի աղջականները: Վերջի վերջոյ որոշւում է, որ տղայի հայրը տայ 3 ոչխար, մի եղ, մի ոսկի, զանազան ընծաներ և 25 պիստոն էլ հարսնացուի հօրը՝ իբր նրա տուած կաթի գին (զուգէ տխալվա դիեմմա):

Փայ (Յըլլաթ).—Նշանադրութիւնից մինչև պսակը արգելւում է երիտասարդին բացայայտ կերպով իւր նշանածի մօտ գնալ, այլ միմիայն ծածկաբար: Նշանաւոր տօներին փոխանակ երիտասարդը գնալու հարսնացուի մօտ, երիտասարդի տնից հարսնացուին և վերջինիս տանից երիտասարդին նուէրներ են ուղարկւում, գլխաւորապէս ուտելիք, երբեմն էլ զանազան զարդեր կամ հագնելիք հարսնացուի համար:

Հարսանիքից մի քանի օր առաջ փեսայացուի տանից տանում են հարսնացուի տունը խոստացուած կտրուածքը:

Յետոյ թէ փեսացուին և թէ հարսնացուին իրենց ընկերները տանում են լողացնում. յաճախ փեսացուին լողացնելիս հրաւիրում են դաւուլ-զուռնա: Նախ քան լողացնելը՝ կանչում են նաև սափրիչին, որ սափրէ փեսացուի մօրուքը և խուզէ նրա գլուխը: Այս միջոցին նուէրներ չեն տրւում սափրիչին, ինչպէս այդ ընդունուած է հայերի մէջ: Ապա ընտրւում է ազապ-պաշի, կամ հարսանիքի գլխաւոր, գորշա տխլուլա, այսպէս. ամէն մի հրաւիրուած երիտասարդ նուէր է տալիս և ամենամեծ նուիրատուն դառնում է գլխաւոր. սրան է յանձնւում այս բոլոր նուէրները, որպէսզի սա ծախսէ հարսանիքի ընթացքում, նուէրներ տայ հաւ, ոչխար, ցորեն և այլն նորապսակների առջև բերողներին: Պէտք է անել, որ ինչպէս հայերի և քրդերի, այնպէս և ասորիների մէջ սաստիկ տարածուած է այն սովորութիւնը, որ ոչ միայն հարսանիքի, այլ և՛ նոյնիսկ սովորական ճանապարհորդութեան ժամանակ, պատուաւոր մարդկանց առջև են բերում ցորենի խորձ, գառ, ոչխար, եղ՝ իբր նուէր և սպասում վարձատրութեան:

Պսակ.—Հետեւեալ օրը, աղաւօտեան հաւաքւում են թէ փեսա-

յացուի և թէ հարմանացուի տունը նրանց երկու սեռի բարեկամները:

Փեսայացուի ընկերները դառու-զուռնի առաջնորդութեամբ տանում են փեսայացուի պատրաստած հարմանացուի հարսանեկան հանգերձները՝ հարմանացուի տունը, ուր վերջինիս ընկերուհիները երգեր ասելով հազցնում, զարդարում են հարմանացուին: Փեսայացուի ազգականներից մի տղամարդ, մի ընծայ տալով, կապում է հարմանացուի դօտին: Ապա սրա երեսի շալը ուղարկում են եկեղեցի, որ քահանան օրհնէ, և բերում ձգում են հարմանացուի երեսին:

Փեսայացուի ընկերները վերադառնալով հարմանացուի տունից, հազցնում են փեսայացուի շորերը և դառու-զուռնի առաջնորդութեամբ, հրացաններ պարպելով տանում փեսայացուին եկեղեցի, ուր նրան քաւորի հետ թողնելով, դնում են հարմանացուին բերելու: Այստեղ քաւորկինը (դառութա) բռնում է հարսացուի աջ ձեռից, փեսաքուրերը (խատ խեթընա) կռներից և 3 անգամ շրջելով օջախի շուրջը՝ հանում են տնից ու ուղևորում դէպի եկեղեցի:

Հարսին կանգնեցնում են փեսայի աջ կողմը, իսկ քաւորին՝ ձախ, իսկ պսակի աւարտին՝ հարսին բերում են փեսի ձախ կողմը, որովհետև Աստուած Ագամի ձախ կողքից ոսկոր առաւ և ըստեղծեց կնոջը:

Այստեղ քահանան, աղօթքներ կարդալուց յետ, մի ուրար ձեռքում է փեսացուի վիզը և խաչաձև կապում, ի նշան որ հարմանացուն ձգուեց նրա վիզը և ամրապէս կապուեց նրա հետ՝ ապա մի խաչ և մի մատանի ձգելով սրբութեան բաժակի գինու մէջ՝ ճաշակում է հարս ու փեսին, խաչը հանում դնում փեսի գլխի փուշու մէջ, իսկ մատանին մտցնում աղջկայ աջ ճկոյթը: Քաւորը ձեռին բռնած է լինում ջաբլանան (այգի).— Սա խաչաձև դրուած փայտերի երկու ձող է, մի քառանկիւնի շրջանակի մէջ ամրացած, և ամբողջովին պատած մրգերով, մանաւանդ խնձորներով:

Պսակի խորհուրդը կատարելուց յետ՝ դուրս են գալիս եկեղեցուց, որի դռան առջև ընկոյզ, քիշմիշ և մանր դրամ են թափում հարս ու փեսի գլխներին: Ապա հրացաններ արձակելով, պարելով, երգելով գալիս են դէպի փեսի տունը. մի բարեկամի տան դռնից անցնելիս՝ կտուրից չամիչ, ընկոյզ, նուխուդ են ածում հարս ու փեսի գլխին և կամ տուն են հրաւիրում և սրբհով կամ շարբաթով հիւրասիրում:

Երբ հասնում են փեսի տան դռանը, սկսում են պարել. այս միջոցին փեսան և քաւորը բարձրանում են տան կտուրը, նրան

հետևում են զինուած մակարները, Հարսը մօտենում է դռանը՝ բայց ներս չի ուզում մտնել. այս միջոցին ազապները հրացան են արձակում և փեսան առնելով մի խնձոր քաւորի բռնած այգուց (ջարլանանից), խփում է հարսին, միևնոյն ժամանակ փեսի մայրը ընդառաջ է ելնում, մի ընծայ տալիս և համբուրելով՝ ներս տանում: Հարսնեղբայրները միմեանց հրհրելով աշխատում են վերցնել փեսի ձգած խնձորը, որովհետև այդ սուրը է համարւում:

Յաճախ մի ամանով իւր են առաջ բերում, որի մէջ հարսը իւր մատը թաթախելով քսում է դռան որմնակալ քարին, որպէսզի իւր մուտքը բարեբեր, իւղալի, լինի:

Սեննակում հարս ու թագաւորի համար առանձին-առանձին տեղեր են պատրաստուած լինում.— պատին գորգ խփած և զետնին ներքնակ ձգած և քահանային օրհնել տուած: Այս տեղերից մինի վրայ նստում է թագաւորը քաւորի հետ, միւսի վրայ հարսը՝ քաւորկնոջ և փեսաքուրերի հետ:

Հենց որ հարսը գալիս նստում է, իսկոյն մինը մի արու երեխայ բերում դնում է սրա գիրկը, որպէսզի սրա առջինեկ որդին արու լինի:

Այնուհետև երեք օր շարունակ տեղի է ունենում կեր ու խում և պար: Գրեթէ բոլոր հարսնեղբայրները առաւօտ, երեկոյ կերակուրներ և խմորեղէններ առած գալիս են թագաւորի տունը և այստեղ այս բերածները միասին ուտում, խմում և պարում:

Թագաւորը իւր ազապներով հազարաւոր կատակներ է տնում և ուրախացնում հարսնեղբայրին: Այսպէս ընտրւում են գզիրներ, որոնք բռնում բերում են թագաւորի մօտ հարսնեղբայրի տասարդներին և ամբաստանում մի որևէ յանցանքի, գողութեան մէջ: Թագաւորը իբր թագաւոր, մեալիք, տուգանքի է ենթարկում և գզիրները ստիպելով առնում են, բերում դնում ընդհանուր սեղանին, որովհետև տուգանքը միշտ հաւ, գինի կամ որևէ ուտելիք է լինում:

Հաբսանիքի վերջին օրը, որ սովորաբար չորրորդ, բայց երբեմն էլ եօթներորդ օրն է լինում, հարսնեղբայրներ իրենց տնից բից գաթա են բերում թագաւորի տունը այսպէս. գաթաները դարսում են մի սինու մէջ, շուրջը մօմեր վառում և մի երիտասարդի գլխին դրած բերում, պար գալիս և հանդիսաւոր կերպով յանձնում տնտեսին: Մատուցւում է ճոխ ճաշ, որի ժամանակ բաժանւում է նաև այս բերուած գաթաները:

Ճաշից յետոյ տեղի է ունենում ջարլանայի (այգի) վաճառումը: Քաւորը և կամ մի ուրիշ ազգեցիկ մարդ յայտարարում է,

Ասորիների հարսանիք. քաղաւոր խնձորով խփում է հարսը.

Թէ Թագաւորը Թախտից ընկել է, և այս պատճառով նրա այգին ծախւում է, մի է ուզում առնել:

Սկսւում է սակարկութիւն. մինը առաջարկում է մի մեռիտ, միւսը՝ երկու, երրորդը մի որևէ ընծայ և այլն: Այս բոլոր առաջարկած գումարներն ու ընծաներն էլ անմիջապէս հաւաքում են, այգին տալիս ամենաշատ նուէր տուողին, որը և բաժանում է այգու խնձորները հարսնետրներին:

Այս նուէրները, որ համապատասխանում են հայկական հարսանիքների սաշուին, երբեմն փոխարինում են ամբողջ հարսանիքի ծախսը:

Այգին ծախելու հետևեալ օրը նորապսակները առաքատ են մտնում և բամբասաւէր կանայք գալիս են Թէ հիւրասիրուելու և Թէ կուտութեան սաւանը տեսնելու:

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԿԵԱՆՔ.

Ասորիների մէջ, մանաւանդ Թիւումում և Թիարում, նահապետական գերդաստանը պահպանել է իւր գոյութիւնը. կան գեր-

Ասորի կանայք.

դաստաններ, որ բաղկացած են մինչև յիսուն անդամից: Այսպիսի գերդաստանների կազմակերպութիւնը և ներքին կեանքը միանգամայն նման է հայկական գերդաստանին: Այստեղ էլ աշխատութիւնը կենդրոնացած է գերդաստանի շուրջ, և անհատական շահը և անհատական պատշաճը են հարգուած:

տնօրինում գերդաստանի սեպհականութիւնը, գործի ղնում գերդաստանի անդամներին, նրան մահից յետոյ իշխանութիւնը անցնում է իւր կրտսեր եղբօրը և կամ աւագ որդուն: Գերդաստանի ներքին կեանքի ղեկավարը հանդիսանում է մայրը, նա է պահում տան բարեքնները, գործի ղնում աղջիկներին և հարմներին: Սրանց մէջ ևս հարսները երկար տարիներ չեն խօսում իրենց սկեսրայրի, սկեսրոջ և տեգրերի հետ. սրանք ևս գերդաստանի տղամարդկանց հետ չեն ճաշում, այլ առանձին, նրանց ճաշելուց յետոյ: Ասորի կիներ, հայ կնոջ պէս նոյնպէս բարոյական և վերին աստիճանի աշխատասէր է, մինչդեռ ամուսինը օտարութեան մէջ դեղերում է, կինն է ամբողջ տնային և դաշտային աշխատանքները

Միկիի մայրն ու կինը.

կատարում, լեռների կատարներից խոտ ու ցախ հաւաքած՝ շալակած տուն բերում (տես պատկերը), աղբիւրից ջուր կրում, հաց թխում, կերակուր եփում: Նոյն իսկ մելիքների կանայք շատ հեռու են քնքշութիւնից և հասարակ կանանց նման ամէն աշխատանք կատարում են:

Երեխաների միակ դաստիարակութիւնը ղինավարժութեան մէջ է կայանում: Հազիւ դառնում է 9—10 տարեկան, տալիս են ձեռքը աղեղ, որ գնայ թռչուններ որսայ, երբ քիչ մեծանում է՝ կեռ դաշոյնը նրա մէջքի՝ գօտու անհրաժեշտ մասն է կազմում և

գրեթէ չկայ մի
երիտասարդ՝ որ
իւրհրացանը չու-
նենայ: Դերի-
ներին ամեն մի
երիտասարդ, չա-
փահաս մարդ՝
դէնքն առած
ուխտ է գնում, և
այստեղ է՝ որ
ցոյց են տալիս
ներանք իրենց շը-
նորհքը: Զիարշաւ
չկայ բոլորովին,
որովհետեւ այս,
Ջուլամներիկի
շրջանում, ձի էլ
չկայ, ճանա-
պարհներ չլինե-
լու պատճառով,
միակ գրաստը՝
ջորին է:

Դառնարած.

ՏՂԱՐՆՐԻ ԵՒ ԿՆՈՒՆՐ.

Ամուլ կանայք ուխտ են անում, որ եթէ զաւակ ունենան՝
բահանայական կոչման նուիրեն, իսկ եթէ աղջիկ՝ նրա գլխագինը,
որ ստանալու են ամուսնացնելիս՝ եկեղեցու նուիրեն:

Հէնց որ երեխան ծնւում է, անմիջապէս լողացնում են սառն
ջրի մէջ և յետոյ ամբողջ մարմինն բարակ աղ ցանում և խանձա-
րուրում, ի յիշատակ այն սովորութեան, որ յիշում է Եզեկիէլ մաւ-
գարէն^{*)} (XVI. 4). Դու երբէք չեղար լուացուած ջրով՝ մաքրուե-
լու համար, երբեք չ'աղուեցար աղով, ոչ խանձարուրած:

Արու երեխայի ծնունդը սրանց մէջ ևս աւելի մեծ ուրա-
խութիւն է պատճառում ծնողներին, քան աղջկանը: Սրանց մէջ
ևս տղայի ծննդեան ժամանակ տան փոքրերը աչքի-լուս են վա-
զում մօտիկ ազգականներին և նուէրներ ստանում:

^{*)} Les nestoriens ou les tribus perdus, par A. Grant, Paris. 1843.
p. 175.

Մկրտութիւն.—Սովորաբար մկրտութեան խորհուրդը կատարում են երեսայի օծանդից եօթ օր յետոյ։ Մկրտութեան նախընթաց երեկոյին, առանց որեւէ նուէր ուղարկելու, այդ մասին իմացնում են քաւորին (ղարիվա)։ Առաւօտեան քաւորը, որ ասորինների մէջ էլ տոհմական է լինում, գալիս է օծանդանի տունը, բերելով իւր հետ, եթէ իհարկէ հարուստ է, մի ոչխար իրր նուէր։ Այս փերցնում է երեսային, տալիս իւր կնոջ գիրկը և նրա հետ դնում եկեղեցի։ Այստեղ, եթէ հարուստ է, մի քահանայի խնդրում է պատարագ մատուցանել, իսկ մի ուրիշ՝ կնքել երեսային, իսկ եթէ աղքատ է, մի քահանայ մկրտում է երեսային եկեղեցու խորանում, ուր դառնում է մկրտութեան աւագանը։ Մկրտութիւնից յետոյ քաւորը և կամ նրա կինը զրկում է երեսային և առանց քահանայի, և նոյն իսկ մոմերի, վերադառնում են տուն և երեսային տալիս նրա մօրը, որը առանց մի որեւէ ծիսակատարութեան վերցնում, դնում է իւր կողքին, կամ օրօրոցը։ Սրանից յետոյ ներկայ եղողներին հիւրասիրում են ճաշով։

Ահա ասորական միքանի անուններ.

Ահրոն=Ահարոն.

Իրամիա=Երեմիա.

Իշմայիլ=Իզմայիլ.

Հարէլ=Արէլ.

Նակու կամ Նակուր=Յակոբ.

Իսաու=Յեսու.

Իւհաննան=Յովհաննէս.

Գէվարդիս=Գէորգ.

Բառսիլիուս=Բարսեղ.

Իստէփանուս=Ստեփաննոս.

Պատրուս=Պետրոս.

Պօլուս=Պօղոս.

Կան միքանի զուտ աղգային անուններ՝

Վարաա=Վարդ.

Պոշարա=Յարութիւն.

Դինիսա=Արևածագ.

Կանանց անուններ՝

Յավա=Եւա.

Ռարկա=Ռերէկա.

Յաննա=Աննա.

Իլիշրա=Նղիսարէթ.

Շամիրադ=Շամիրամ.

Վէրդի=(Վարդուհի).

Նիզար=(Գեղեցկուհի).

Շաքար=շաքար.

Կիրանու=բուստ.

Սովորաբար միմեանց հօր անունով են կոչում.

Բրա դը Դիվարդիս=Գէորգի տղան.

Բրատա դը Դիվարդիս=Գէորգի աղջիկը.

Մեռոնհանէր.—Մկրտած մանկանը եօթ օր շարունակ թողնում են մկրտութեան շորերի մէջ, ութերորդ օրը քաւորիկինը գալիս է և մի մաքուր ամանի մէջ լուսնում մանկան այն տեղերը, ուր մեռոն է քսուած, և այս ջուրը լցնում են կամ գետը կամ մի

մաքուր տեղ: Ապա լողացնում է մանկանը և նոր շորերով խանձարուրում:

Ծննդկանը, եթէ արու դաւակ է ունեցել, քառասուն, իսկ էթէ աղջիկ, վաթսուն օր զքառասունը է պահում, այսինքն տնից դուրս չի գալիս, առագաստ չի մտնում, առանձին է ճաշում և ձեռքը ոչ մի իրի չի դիպցնում, որովհետև մաքուր չի համարում: Այս ժամանակամիջոցը լրանալուց յետոյ՝ ծննդկանը լողանում է, լողացնում մանկանը և տանում նրան եկեղեցի, մի որևէ նուէր՝ շալ, խուսկ, ձէթ, դրամ, առնելով իւր հետ, որ տալիս է բահանային: Վերջինս աղօթքներ է կարդում թէ՛ նրա, և թէ՛ մանկան վրայ:

Երբ երեխան ոտ է ելնում, հատիկ (բըսը) են պատրաստում ընկոյզից, կաղինից և քիչմիշից ու լցնում մանկան գլխին:

Թ Ա Ղ Ո Ի Մ Ն.

Ասորիները մէջ երբ մի հիւանդ մարդ հոգին աւանդում է, շրջապատողներից սրտոտները նրա աչքերը փակում են, ձեռները խաչում, ոտները ուղղում, եթէ աչքերը բաց են մնում, ասում են, թէ՛ մի պանդուխտ բարեկամի կարօտ է քաշում:

Ննջեցեալին անմիջապէս դարձնում են դէպի արևելք և ոտների մօտ խուսկ ծխում մի կաւէ ամանով: Իսկոյն հրաւիրում են բարեկամներն ու քահանան: Վերջինս աղօթքներ կարդալով, փայտէ մի խաչ է շինում և ձգում անշուշտ նոր բերած ջրով լի կաթսայի մէջ և կարգադրում տաքացնել, Ապա ժամակույր և կամ մի ծերունի, եթէ իհարկէ ննջեցեալը տղամարդ է, և կամ մի պառաւ կին, եթէ կին է, լողացնում է ննջեցեալին այսպէս. նախ լողացնողը թաթախում է իւր աջ մատը կաթսայի օրհնած ջրի մէջ և ննջեցեալի ճակատին խաչ քաշում, ապա սկսում աջ ձեռքը և ամբողջ աջ կողմը լուսնալ տաք ջրով և սապոնով, և յետոյ ձախ ձեռքը և ձախ կողմը: Աւելացած ջրից մի քիչ լցնում են մի թասի մէջ և մնացածն անշուշտ թափում: Յետոյ այդ թասի մէջ ձգում են կաթսայի միջի փայտէ խաչը, մօտը դնում մի ճրագ և սրանց վրայ կորզում ջրի կաթսան, մի կողմը փոքր ինչ բարձրացրած, որպէսզի ճրագը կարողանայ վառուել երեք օր շարունակ: Սրանից յետոյ կտաւից շապիկ-վարդիկ են կարում, հագցնում ննջեցեալին ու պատնքում, և նոյն կտորով ոտներից, մէջքից և կոճերից կապում: Երեսը առայժմ բաց են թողնում և մի շորով ծածկում: Ապա երկու փայտէ երկար ձողերի մէջ թոկ են կապկապում և ննջեցեալը ջեջիմի մէջ փաթաթելով դնում այս ձողերի մէջ: Հարուստներն երբեմն դազադ են շինել տալիս:

կարճ միջոցից յետոյ զալիս են քահանան և երկու սեռի բարեկամներ. կատարուած է թաղման կարգը, բարեկամները վերցնում են ննջեցեալին՝ ձողերի ծայրերից, երեք անգամ բարձրացնում և դնում գետնին, և ապա տանում դէպի գերեզմանատուն: Ննջեցեալի դրուած տեղում անմիջապէս մի ճրագ են դնում, որ երեք օր շարունակ վառ է մնում: Առջևից դնում է քահանան տիրացուի հետ, իսկ սրա յետևից չորս տղամարդիկ տանում են ննջեցեալին, ձողերի ծայրերը իրենց ուսերին դրած:

Հարուստները թաղման միջոցին ննջեցեալի առջևից տանում են նրա ձին, ուղիղ թամբած և ոչ թէ հայերի պէս՝ հակառակ կողմից, միայն վերան ձգում են սև կամ գունաւոր երկար շոր:

Ոմանք էլ ննջեցեալի թուրը և հրացանը իրենց վրայ հակառակ կողմից կապելով, դնում են ննջեցեալի դազաղի առջևից:

Երբ յուզարկաւորութիւնը հասնում է որոշ տեղ, ննջեցեալին դնում են գետին, և կանայք, որ ուղեկցում են, շրջապատում են նրան, լալիս ու ողբեր ասում երգելով: Յաճախ աշխատում են կանանց արգելել լաց լինելու, ասելով, որ նրանց արցունքը կըթոյնէ ննջեցեալի միւս աշխարհում ունեցած տեղը և դրանով կ'անհանգստացնեն նրան: Յետոյ կանայք վերադառնում են ննջեցեալի տունը, իսկ տղամարդիկ դարձեալ երեք անգամ վերցնում են դազաղը, վայր դնում և ապա տանում գերեզմանատուն: Թաղման կարգը կատարելիս քահանան մի քիչ հող է առնում բուռը, բոլոր յուզարկաւորներն էլ հետևում են նրան: Քահանան օրհնում է հողը և ձգում գերեզմանի մէջ, ուր արդէն իջեցրած են լինում ննջեցեալին՝ հանելով ջեջիմի միջից: Մինչև թաղման կարգի աւարտը այս ջեջիմը բռնում են գերեզմանի վրայ, և յետոյ տանում տուն, լուսնում և կրկին բանեցնում:

Թաղման կարգը աւարտելուց յետոյ յուզարկաւորողները մի քանի միտիթարական խօսքեր ուղղելով ննջեցեալի մօտիկներին՝ վերադառնում են և զալիս մի գետի կամ աղբիւրի մօտ, քահանան աղօթքներ է կարդում այս գետի կամ աղբիւրի, և կամ, եթէ գետ կամ աղբիւր չկայ, յատկապէս բերուած ջրի վրայ, և յետոյ բոլորը լուացւում են և ապա գնում եթէ ննջեցեալը հարուստ է եղել՝ եկեղեցի, ուր սկսում են պատարագ մատուցանել, իսկ եթէ աղքատ՝ ուղղակի սգատուն: Այս երկու դէպքումն էլ յուզարկաւորողներին ճաշ են տալիս, մատուցանելով գլխաւորապէս մօտիկ բարեկամների տներից ուղարկուած կերակրները: Ճաշից յետոյ քահանան օրհնում է սեղանը և հոգեհանգիստ կատարում, որից յետոյ միտիթարական խօսքեր ասելով տնեցիներին՝ ցրում են:

Թաղման երրորդ օրը կանայք վերցնում են ննջեցեալին լու-

դաջնելիս գործածած կաւէ Թասը իւր ջրով ու խաշով և զնում են գերեզմանատուն, ուր գալիս է նաև քահանան, օրհնում գերեզմանը, ջուրը խաշածն լցնում գերեզմանի վրայ, փայտէ խաշը տնկում ննջեցեալի գլխի կողմը, և Թասը կտորում: Ապա բոլորը գալիս են եկեղեցի, ուր և՛ սկսում են պատարագ մատուցանել: Սրա աւարտին սգատոնից բերում են եկեղեցու դուռը մեծ կաթսաներով մեղէն կերակուր և մի մի կտոր միս զնելով երկական հացերի մէջ՝ բաժանում ժամուտներին:

Թաղման իններորդ օրը դարձեալ զնում են գերեզմանատուն, օրհնել տալիս և ապա գալիս եկեղեցի, պատարագ մատուցանում, որից յետոյ բոլոր ժամուտներին հրաւիրում են սգատուն՝ հոգեհացի:

Երբ բոլոր հրաւիրեալները ցրւում են, մնում են քաւորը, քաւորկիներ և միքանի շատ մօտիկ ազգականներ: Քաւորը մի որևէ նուէր է տալիս սգաւորներին և սափրիչին կանչելով տղամարդկանց մօրուաները սափրել տալիս, իսկ քաւորկիներ ջուր է տաքացնում, և կանանց գլուխները լուանում:

Ննջեցեալի շորերից հները նուիրում են ննջեցեալին լողացնողին և գերեզման փորողներին, իսկ նորերը՝ քահանային:

Տարելիցին կրկին պատարագ են մատուցանել տալիս և հոգեհացի հրաւիրով հիւրասիրում գրեթէ ամբողջ գիւղը՝ մօրթելով 5—10 ոչխար և կամ 1—2 եզ:

Գերեզման.—Գերեզմանատները գտնւում են գիւղերի մօտ, ճանապարհների կողքին: Իւրաքանչիւր գերդաստանի գերեզմանները խմբուած են լինում միմեանց մօտ: Գերեզմանները փորում են սովորաբար մի մետր խորութեան, իսկ կանանցն փոքր ինչ աւելի խորը, որովհետև «մահը նրանցից է յառաջ եկել, Եւան է խաբել Աղամին և մահուան պատճառ դարձել»: Գերեզմանի խորքում շուրջնակի կէս մետրաչափ սալեր են շարում և երբ ննջեցեալին իջեցնում են գերեզման, երեսը սալ քարերով ծածկում են, ծակերը ցեխով կաշնում և ապա հողով լցնում: Գերեզմանի թմբի վրայ էլ խաշածն զնում են դադաղի փոխարէն գործածուած շորերը, որ այսպէս երեք օր մնալուց յետոյ տանում են գործ ածում: Գերեզմանահատին վարձատրում են միայն մի կամ միքանի անգամ ճաշի հրաւիրելով: Հարուստների գերեզմանների վրայ քառանկիւնի, մօտ մի մետր բարձրութեան, տնականման շէնք են շինում, որի մի կողմը կիսաբոլոր, մեծ բացուածք ունի, ինչպէս նրանց երեսրաց կոչուած սենեակը, և սրա մէջ մի փոքրիկ խորշ կայ, ուր խունկ են ծխում և մոմ վառում: